

ФИНАНСЫЛЫК ЭРКИНДИКТИН АЧКЫЧЫ

ОКУУЧУЛАРҮЧҮН ЖУМУШУЧУ
ДЕНТЕР •
10-11
КЛАССТАРЫ

“Финансылык эркиндиктин ачкычы” окуу-методикалык жыйнагы Кыргыз Билим берүү академиясынын Окуу кеңеши тарабынан жактырылды (2016-жылдын 30-ноябрындагы №10 протоколдон көчүрмө) жана басып чыгарууга, Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде “Адам жана коом / Экономикага киришүү” курсу үчүн окуу планынын мектеп компонентинин эсебинен сабактан кийинки көнүгүүлөр үчүн, ошондой эле факультативдерде жана йиримдерде колдонууга сунушталды.

УДК 373.167.1
ББК 60 я 721
Ф 59

Түзүүчү И. В. Маслова
Рецензенттер М. Т. Иманкулова, З. Сураганова
Долбоордун жетекчиси Н. Н. Добрецова
Илимий редактор Н. Я. Симонова
Жооптуу редактор, методист Т. А. Матохина
Редактор, корректор Л. М. Челнокова

Ф 59 Финансылык эркиндиктин ачкычы: Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринин 10-11-класстарынын окуучулары үчүн Жумушчу дептер. / Түз. И. В. Маслова – Б.: 2018. – 64 б.

ISBN 978-9967-9124-5-8

Жумушчу дептер “Финансылык эркиндиктин ачкычы” окуу-методикалык жыйнагынын (ОМЖ) жалгама бөлүгү болуп эсептелинет. Анын мазмуну ушундай эле аталыштагы окуу китебине жана мугалимдер үчүн методикалык окуу китебине шайкеш келет. Жумушчу дептер жогорку класстардын окуучуларына жардам катары иштелип чыгып, сабакта жана сабактан тышкаркы убакытта жасалчу практикалык көнүгүүлөрдү өзүнө камтыйт.

Жумушчу дептер Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринин мугалимдерине жана 10-11-класстарынын окуучуларына даректелет. Мугалимдер бул окуу китебин жогорку класстын окуучуларын мектептеги компоненттин алкагында финансылык сабаттуулуктун негиздерине үйрөтүү үчүн, ошондой эле “Адам жана коом” айкалышкан курсу үчүн кошумча окуу китеби катары да колдоно алышат.

“Финансылык эркиндиктин ачкычы” окуу-методикалык жыйнагы Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мекемелеринин 5-11-класстарынын окуучулары үчүн финансылык сабаттуулук боюнча Базалык компетенциялардын стандарттарына (билим, ык, көндүмдөр жана жүрүм-турум) шайкеш келет. Бул стандарттарды 2016-2020-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу программасын ишке ашыруу боюнча Координациялык кенештин төрагасы, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Төрагасы Т. Абдыгулов 2017-жылдын 27-декабрында бекиткен.

Басылма Өнүктүрүү саясат институту (ӨСИ) менен Билим берүү демилгелерин колдоо фондунун (ББДКФ) биргелешкен ишинин алкагында даярдалып, Швейцария Өкмөтү тарабынан Швейцариянын Өнүктүрүү жана Кызматташтык Агенттиги (SDC) аркылуу каржыланып, ӨСИ аткарган “Элдин үнү жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоопкерчилиги: бюджеттик процесс” Долбоорунун финансылык каржылоосунда жарык көрдү.

Ф 4306020000-18

УДК 373.167.1

ISBN 978-9967-9124-5-8

ББК 60 я 721

© И. В. Маслова
© Өнүктүрүү саясат институту (ӨСИ)
© Билим берүү демилгелерин колдоо фонду (ББДКФ)

МАЗМУНУ

Окурманга кайрылуу.....	4
I БӨЛҮМ. АДАМДЫН ЖАШООСУНДА ФИНАНСЫЛЫК САБАТТУУЛУКТУН РОЛУ	6
1-тема. Менин жашоомдо акчанын орду	6
§ 1. Акчанын пайда болгон тарыхы	6
§ 2. Биздин жашоодо акчанын ролу	8
2-тема. Жеке финансылык пландоо	10
§ 3. Эмне үчүн акча дайыма жетпей турат?	10
§ 4. Жеке финансылык план	13
II БӨЛҮМ. АКЧАНЫ НАТЫЙЖАЛУУ БАШКАРУУ	17
3-тема. Жеке финансы.....	17
§ 5. Чөнтөктө жүргөн акча	17
§ 6. Акчага болгон мамиленин үч тиби.....	20
4-тема. Финансылык ийгиликтин негиздери.....	21
§ 7. Жеке финансыга көзөмөл	21
§ 8. Жеке финансыны башкаруу.....	24
III БӨЛҮМ. ФИНАНСЫЛЫК ӨНҮМДӨР.....	26
5-тема. Акчаны кайда салса болот?	26
§ 9. Инвестициялар деген эмне?	26
§ 10. Инвестициялоонун аспаптары.....	27
6-тема. Өз финансыңды кантип бекемдей аласың?.....	30
§ 11. Насыя.....	30
§ 12. Камсыздандыруу	33
IV БӨЛҮМ. БАНКТАРДАГЫ ОПЕРАЦИЯЛАР	36
7-тема. Банк жана анын кызмат көрсөтүүлөрү	36
§ 13. Банк картасы	36
§ 14. Банк өнүмдөрүнө байланышкан тобокелдиктер	39
8-тема. Башка акчалай операциялар	40
§ 15. Валюта алмаштыруу, акча которуу	40
§ 16. Акча операцияларына байланышкан тобокелдиктер	41
V БӨЛҮМ. БИРГЕ ДОЛБООРЛОЙБУЗ.....	43
9-тема. Кыялдар орундалат: долбоор жана долбоордук ишмердүүлүк.....	43
§ 17. Кыялды кантип орундатабыз же долбоор деген эмне?.....	43
§ 18. Долбоордун бюджетти жана финансылык отчеттуулук	47
VI БӨЛҮМ. ЖАРАН ЖАНА МАМЛЕКЕТТИН БЮДЖЕТИ.....	52
10-тема. Жарандын чыгашалары	52
§ 19. Жарандын милдеттүү төлөмдөрү	52
§ 20. Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөргө чыгашалар.....	54
11-тема. Коомдук финансы: бюджеттердин түрлөрү жана жарандардын укуктары.....	55
§ 21. Бюджеттердин түрлөрү: мамлекеттик (республикалык) жана жергиликтүү.....	55
§ 22. Жарандардын бюджеттик процесске катышуусу	56
Тиркемелер.....	58
1-тиркеме. Окуучулар, мугалимдер жана ата-энелер үчүн анкеталар.....	58
2-тиркеме. Мектеп бюджетинин кыскача сүрөттөлүшүнүн үлчүсү	59
3-тиркеме. Ата-энелердин Коомдук фондунун чыгашаларын божомолдоонун мисалы.....	61
4-тиркеме. Мектептин бюджетти боюнча коомдук угуулар жөнүндө пресс-релиздин үлгүсү	63

ОКУРМАНДАРГА КАЙРЫЛУУ

“Биз балдарыбыз үчүн жаркын келечекти дайыма эле жасай албашыбыз мүмкүн,
бирок биз аларды ошого дайыма даярдай алабыз”
Франклин Рузвельт

– Кадырлуу досум, саламатсыңбы! Менин атым Азамат.
– Салам! Ал эми менин атым – София! Биз сендей эле жогорку класста окуйбуз.

– Сенин колундагы китеп – Жумушчу дептер. Ал атайын сен үчүн жазылган финансылык сабаттуулук боюнча окуу программасынын жалгама бөлүгү болуп эсептелинет.

– Муну менен сен өз алдынча иштей аласың: суроолордун үстүнөн ой жүгүртүп, өз ойлоорунду жазып, изилдөө жүргүзүп, долбоорлорду иштеп чыксаң болот.

– Жумушчу дептердин жардамы менен жаңы билим жана көндүмдөргө ээ болуп жаңы, тажрыйба топтой аласың.

– Бул сенин интеллектуалдык эмгегин. Көрөсүң го, реалдуу жашоодо бул эмгектин кереги тиет.

– Андан тышкары, кадырлуу окуучу, сен өз капиталыңды да топтой аласың.

– Сен акча тапканды үйрөнөсүң. Бардык тапшырмалар татаалдык даражасы боюнча айырмаланат. Бирок аларды аткарып, сен өзүңдүн финансылык сабаттуулук деңгээлиңди жогорулата аласың.

– Дептер менен жасачу ишиңди дагы да кызыктуу кылыш үчүн тапшырмаларды аткарып жатканда ар бир тапшырманын баасын тыйындар менен жазып турсаң жакшы болот. Эсептеп чыгып, төмөн жактагы таблицага жазып кой. Ошентип, сен “Финансылык эркиндиктин ачкычы” курсун өздөштүрүү менен, канча акча тапканыңды биле аласың.

Туура аткарылган тапшырмалардын баасы

Жазуу түрүндө аткарыш керек болгон тапшырмалар жана көнүгүүлөр

10 тыйын

Жеке жазуулар

15 тыйын

Изилдөө жүгүзүп жаткан учурда толтурула турган таблицалар, графикалар, схемалар, диаграммалар

20 тыйын

Суроолорго жооптор

5 тыйын

Өз билимиңди текшерүү үчүн көнүгүүлөр жана тесттер.

5 тыйын

Рефлексия. Бул темада сен үчүн эмне баарынан да маанилүү болду? Дагы эмненин үстүнөн иштеп көрүш керек экен? Иш жүзүндө эмнелерди өзгөртүүгө даярсың?

3 тыйын

*Эмесе, “Финансылык эркиндиктин ачкычы” программасын өздөштүрө турган убакытты пайдалуу өткөрүшүңө тилектешпиз!
Сага ийгилик каалайбыз!*

I БӨЛҮМ. АДАМДЫН ЖАШООСУНДА ФИНАНСЫЛЫК САБАТТУУЛУКТУН РОЛУ

1-тема. Менин жашоомдо акчанын орду

§ 1. Акчанын пайда болгон тарыхы

1-тапшырма. Акчага таандык болгон кандай негизги белгилерди билесиң?

Үлүлдүн кабыгы, уйлар, жаңгактар өңдүү акчанын эң жөнөкөй формаларына салыштырмалуу металлдан жасалган акчанын артыкчылыгы эмнеде? Эмне үчүн байыркы заманда металл акча болгон эмес?

2-тапшырма. Түрдүү өлкөлөрдүн металл тыйындарына жана кагаз банкноталарына кандай сүрөт түшүрүлгөнүн тап. 1-таблицаны толтур.

Эмгек ар кандай бааланат. Даамдуу тоочту өндүрүүнүн баасы саркеч пальтону тиккен баасынан айырмаланат. Бир килограмм колбасанын баасы автобус үчүн жол акынын баасынан айырмаланат. Себеби ар түрдүү иш билимдин, шыктын, көндүмдүн жана тажрыйбанын топтомун талап кылат. Анын үстүнө ар бир иш үчүн жоопкерчилик деңгээли да ар башка болот. Демек айыл акы да айырмаланып турат.

1-көнүгүү. Сага белгилүү болгон кесиптерди таблицкага киргизип, алардын ар бири үчүн бул чөйрөдөгү адистерден талап кылынган билимди жана көндүмдөрдү аныктап чык. Айлык акынын көлөмү адис ээ болгон көндүмдөрдүн санына жана билим деңгээлине көз карандыбы? Кайсы кесипти тандап алганыңды класска айтып, бул теманы чогуу талкуулагыла.

1-таблица. Дүйнөдөгү монеталар

№	Монетанын баасы	Чыгарылган жылы	Өлкө	Эмне тартылган
1	2 крон	1938	Швеция	Алды жагында: Швециянын королу Густав V, арт жагында: кеме
2	25 цент	1999	Канада	Алды жагында: Улуу Британиянын ханышасы Елизавета II, арт жагында: балдар тарткан сүрөттөр

3-тапшырма. Бир саамга элестетип көрөлүчү: азыркы дүйнөдө кагаз акча жана бардык баалуу асыл таштар бир заматта эле жоголуп кетип, мамлекет азырынча анын ордуна эч нерсе сунуштай элек дейли. Сенин оюңча, эмнелер акчанын функциясын аткара алмак? Кенен жооп жаз.

4-тапшырма. Биздин акча кантип корголгон? Жакшылап карап чыгуу үчүн ата-энеңден 500 сомдук банкнота сурап көрчү. Колуңда чыныгы акчабы же жасалмабы – муну текшерүү үчүн төмөнкүдөй белгилерин карашың керек:

- 1) суу белгиси – Саякбай Каралаевдин көп тондуу портрети жана цифралык номинал (500);
- 2) банкноттун номиналына шайкеш келген, үзгүлтүксүз сандардан турган микрошрифт, ал банкноттун алдыңкы жана арткы беттеринде цифралык номиналдын ичинде жайгашкан;
- 3) геометриялык жана штрихтик белги, ал көзү начар көргөн адамдар үчүн купюранын баасын аныктоого жардам берет;
- 4) бүркүттүн сүрөттөлүшү түрүндөгү голограмма. Голограмманын сюжети - улуттук оюм-чийим, «500» деген сан жана кыргыз валютасынын эл аралык коду (KGS);
- 5) алдыңкы жана арткы беттеринде айкалыштырылган сүрөттөр;
- 6) банкнот көзөнөкчө түрүндө жайгаштырылган «500» деген микротексттүү коргоо тилкесине жана оюм-чийимге ээ, алдыңкы бетинин жогорку тарабында «КЫРГЫЗ БАНКЫ» деген текст бар;
- 7) банкноттун алдыңкы бетинде портрет, жазуулар, ошондой эле Улуттук банктын Төрагасынын кол тамгасы рельефтик басма ыкмасында түшүрүлгөн;
- 8) банкноттун арткы бетиндеги элемент улуттук оюм-чийим жана цифралык номинал менен берилген.

5-тапшырма. Өзүң каалаган өлкөнүн монетасынын жана купюрасынын дизайнын ойлоп тап. Ал өлкө реалдуу да болушу мүмкүн же ойдон чыгарылса да болот. Купюраны жасалмадан сактоонун жолдорун ойлоп тап – сен аны кантип коргойт элең?

Сенин монетаңдын дизайны:

Сенин купюраңдын дизайны:

Купюранын жасалмадан коргоо (купюранын аныктыгынын белгилерин санап бер):

6-тапшырма. Өзүңдү текшер. 1-тесттин суроолоруна жооп бер.

1-тест. Акчанын тарыхы

1. Акчанын кандай формалары бар?

- а) Накталай жана накталай эмес.
- б) Накталай, накталай эмес, электрондук.
- в) Накталай жана электрондук.
- г) Накталай, банктагы эсеп, банк картасы, электрондук капчык.

2. Интернет тарамында кеңири жайылган алдамчылыктын айынан акчанын кандай формасы кооптуу болушу мүмкүн?

- а) Накталай жана накталай эмес.
- б) Накталай эмес (банктагы эсеп жана анын картасы).
- в) Накталай эмес (электрондук капчык).

3. Накталай акчага салыштырмалуу накталай эмес акчанын артыкчылыгы эмнеде?

- а) Алар көп убакыт өтсө да эскирбейт.
- б) Мындай акчаны шылуундар колдоно алышпайт.
- в) Мындай акча менен эсептешүү ыңгайлуу.

4. Эгерде адамда банк картасы бар болсо, бул эмнени билдирет?

- а) Ал адамда электрондук капчык бар.
- б) Ал адамдын банкта эсеби бар.
- в) Ал адамда электрондук капчык жана банкта эсеби бар.
- г) Жогоруда айтылгандардын бири да жок.

Атайын адабияттарды окуп, Кыргызстандын аймагында алгачкы акча кантип пайда болгонун бил. Негизги даталарды жана терминдерди дептерге жазып ал.

Акча тууралуу билген жаңы маалыматтардын ичинен кайсынысы өзгөчө пайдалуу болду? Сенин акчага болгон мамилең өзгөрдүбү? Кантип өзгөрдү жана эмне үчүн?

§ 2. Биздин жашоодо акчанын ролу

1-тапшырма. *София менен Азаматтын окуясын окуп чык. Накталай жана накталай эмес акчаны мүмкүн болушунча оптималдуу колдонуу үчүн алардын бардык негизги арыткчылыктарын жана кемчиликтерин билиш керекпи деген суроого жооп бер. Эмне үчүн? Өз пикириңди айт.*

София жана Азамат класс менен чогуу Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейине экскурсияга барышты. Программанын аягында балдар ушул сапар тууралуу эстей жүрүү үчүн кымбат эмес сувенирлерди сатып алуу максатында дүкөнгө да баш багышты. Азамат сатуучудан бир нече сувенирди көрсөтүп берүүсүн өтүндү. Алардын баары Азаматка жагып, сатып алууну чечти... Бирок бир маселе жаралды – Азаматтын жанында 1000 сомдук номиналдагы банкнота бар эле, ал эми сатуучу аны майдалай алмак эмес. Ошондо Азамат досунан жардам сураганда, ал пластик картасын алып чыгып, сатуучуга сунду. Бирок сатуучу алардын дүкөнү картаны кабыл албай турганын, себеби бул үчүн атайын эсептөөчү аппарат болбогонун айтты. Балдар Софияга басып

барышып, жардам сурашты. Софиянын чөнтөгүндө 200 сомдук купюра бар болгондуктан алар тандап алган сувенирлерди сатып алып үйлөрүнө кайтышты.

2-тапшырма. *Төмөндөгү окуяны окуп чыгып, сенин курагыңдагы балдар акча таба алабы деген суроого жооп бер. Сенин жашооңдо акча кандай ролду ойнойт? Эмне үчүн кенчти катып коюу пайдасыз?*

Эшли Коулс *whateverlife.com* сайтынын башкарат. Эшли бул сайтты апасынан 8 доллар карызга алып, 14 жашында ачкан. Азыр анын сайты жыл сайын 1 000 000 доллар киреше алып келет. Эшли чоң үй сатып алган, анын биринчи кабатында өзүнүн компаниясынын кеңсеси орун алган. Эшлинин графикалык дизайнга болгон кызыгуусу социалдык порталдар белгилүү боло баштаган учурга туш келди. Эшли досторуна Myscare.com сайтындагы баракчалары үчүн дизайн жасап берчү. Ал жүрөкчөлөрдү тартып, көңүл көтөргөн түстүү сүрөттөрдү тартчу. Булар сайттын багытын чагылдырган, белгилүү ырлардын сөздөрүнөн алынган цитаталар менен коштолгон. Жалпысынан *whateverlife.com* сайтынын жардамы менен 3000 баракчанын дизайны жасалган жана алардын үчтөн бирин Эшли өзү тарткан эле. Күн сайын сайтка миллионго жакын адам кирет. Эшлинин колуна тийген биринчи чектин суммасы 2700 доллар болгон. Экинчиси – 5000 доллар, үчүнчүсү – 10 000 доллар болду. Акча келе баштаганда Эшлинин апасы сайттын жардамы менен мындан ары да туруктуу киреше табууга болорунан шек санаган эле. Бирок Эшли мындан күмөн санаган эмес жана өзү ойлогондой эле болду. Адегенде Эшли бизнести башкарууга жардам берсин деп апасы Линданы жумушка алган. Андан соң дагы үч курбусун ишке алган. Кыздарды дизайн өнөрүнө үйрөтүп, алар аптасына бери дегенде 25 дизайнердик ишти аткарышчу. Көптөгөн адамдардан айырмаланып, Эшли акчага азгырылып кеткен жок. Ал өзүнө айына 3000 доллар айлык акы бөлүп койгон. Азыр жашап жаткан үйүнөн башка эч кандай кымбат буюмдарды сатып алган жок. “Мен муну кантип түшүндүрөөрүмдү билбейм, - дейт Эшли. – Бирок “менин акчам абдан көп” деген башында пайда болгон ой бара-бара жоголот экен. Ооба, көп нерсе сатып алууга кудуретиң жетет, бирок анын баары эле сага өтө зарыл эмес да. Мага өз бизнесиме инвестиция жасаган жагат”¹.

3-тапшырма. *“Акчага кандай мамиле жасаш керек?” деген тема коюп, сунуштарды жаз же “Акча – жыргалбы же азаппы?” деген темада чакан дилбаян жаз.*

4-тапшырма. *Өзүңдү текшер. 2-тесттин суроолоруна жооп бер.*

2-тест. Акча

1. Акчанын кандай формалары бар?

- а) Накталай жана накталай эмес.
- б) Накталай, накталай эмес, электрондук.
- в) Накталай жана электрондук.
- г) Накталай, банктагы эсеп, банк картасы, электрондук капчык.

2. Интернет тарамында кеңири жайылган алдамчылыктын айынан акчанын кандай формасы кооптуу болушу мүмкүн?

- а) Накталай жана накталай эмес.

¹Миллионер балдардын окуяларын төмөнкү сайттан тапса болот: https://republic.ru/business/biznesmeny_deti-713637.xhtml?page=8#pager

- б) Накталай эмес (банктагы эсеп жана анын картасы).
- в) Накталай эмес (электрондук капчык).

3. Накталай акчага салыштырмалуу накталай эмес акчанын артыкчылыгы эмнеде?

- а) Алар көп убакыт өтсө да эскирбейт.
- б) Мындай акчаны шылуундар колдоно алышпайт.
- в) Мындай акча менен эсептешүү ыңгайлуу.

4. Эгерде адамда банк картасы бар болсо, бул эмнени билдирет?

- а) Ал адамда электрондук капчык бар.
- б) Ал адамдын банкта эсеби бар.
- в) Ал адамда электрондук капчык жана банкта эсеби бар.
- г) Жогоруда айтылгандардын бири да жок.

5. Төмөнкүлөрдүн ичинен кайсынысы көптөгөн кылымдар бою акчанын ролун баарынан жакшы аткарып келди?

- а) Туз.
- б) Платина.
- в) Алтын.

6. Күмүштү акча катары колдонуунун негизги артыкчылыктарынын бири – бул:

- а) металл жумшак болгондуктан монетаны оңой согууга шарт түзгөнү;
- б) мындай металлдан тамак иче турган идиштерди жасоого мүмкүнчүлүк бергени;
- в) металл запастарынын чектелүү болгону.

7. Акча төмөнкүлөрдүн ичинен эмненин кызматын аткара албайт?

- а) Алмашуу каражаты боло албайт.
- б) Өлчөөчү каражат боло албайт.
- в) Салмакты тарта албайт.

8. Бартер төмөнкү учурда пайда болот:

- а) акча алмашуу функциясын аткара албай калганда;
- б) экономикада кагаз акча болбогон учурда;
- в) экономикада накталай эмес акча болгондо гана.

9. “Акча акчаны жасаш керек” деген ырастоонун өзөгүндө адамдар төмөнкүнү жасабаш керек деген ой жатат:

- а) акчаны өндүрүшкө салбашы керек;
- б) акчаны сейфте сактабашы керек;
- в) акчаны банктагы эсепке салбашы керек.

10. Төмөндөгү пикир боюнча акчанын функциясын аныкта: “Алар бир гана иш менен алектенишет – киш, тыйын жана башка мехтерди сатып, коюлган бааны акча менен алышат. Ал эми негизинен чыгыштын күмүш монеталарын жана кулдарды сатып алышат”. Бул функциянын аталышы:

- а) алмашуу;
- б) төлөө;
- в) акча топтоо.

Бул темада эмне өзгөчө пайдалуу болду? Сенин акчага болгон мамилең өзгөрдүбү? Кантип өзгөрдү жана эмне үчүн?

2-тема. Жеке финансылык пландоо

§ 3. Эмне үчүн акча дайыма жетпей турат?

1-тапшырма. Төмөнкү чыгымдардын ичинен кайсылары зарыл, ал эми кайсылары жөн гана каалоо болгонун жаз. Себебин түшүндүрүп бер. Балким эки жакка тең туура келет чыгаар? Конкреттүү мисалдарды пайдалан.

2-таблица. Каалоонун негизиндеги жана зарыл болгон чыгымдар

№	Зарыл болгон чыгымдар	Каалоонун негизиндеги чыгымдар
1	Тамак-аш	
2	Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр	
3	Байланыш	
4	Транспорт	
5	Кийим жана бут кийим	
6	Турмуш-тиричилик техникасы	
7	Ийримдер, секциялар, кошумча сабактар	

2-тапшырма. Үй-бүлөңдүн зарыл жана каалоонун негизиндеги чыгымдары.

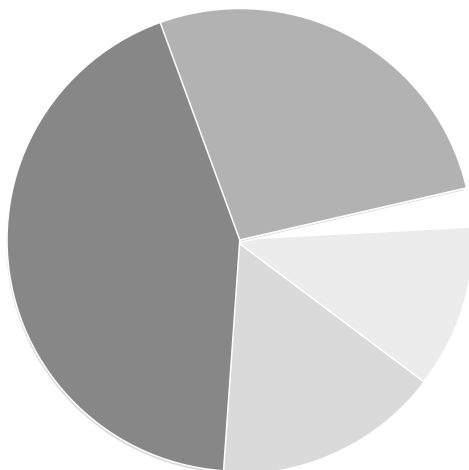
3-таблица. Менин үй-бүлөмдүн чыгымдары

№	Зарыл чыгымдар	Каалоонун негизиндеги чыгымдар
1		
2		

3		

3-тапшырма. Үй-бүлөдөгү чыгымдардын диаграммасын түз. Чыгымдардын канча бөлүгү керектөөлөргө, ал эми канчасы жөн гана каалоого туура келгенин билүү үчүн тегерек диаграмманы пайдалан. Ал диаграмма 3 – 5 секторго бөлүнүп, анда үй-бүлөнүн чыгашаларынын негизги беренелери көрсөтүлөт. “Каалоолор” секторуна бул берене үчүн канча жана кандай ресурстарды киргизет элең? Диаграмманы ата-энең менен чогуу боёп чык².

1-диаграмма. Үй-бүлөлүк чыгашалар

4-тапшырма. “Акчамды кантип сарптасам болот” аттуу көнүгүүнү аткар. Сен курактуу адамдын бир апталык же бир айлык чыгашаларынын болжолдуу тизмесин түз. Зарыл болсо, таблицага өзүңдүн дагы чыгымдарыңды кошуп коюуга уруксат берилет.

4-таблица. Менин зарыл болгон жана каалоомо негизделген чыгымдарым

№	Төлөп алыш керек болгон продукт же кызмат көрсөтүү	Зарыл чыгым	Каалоого негизделген чыгым	Аптасына (айына) кеткен чыгымдын эсептик суммасы
1	Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр			
2	Тамактануу			
3	Мектепке баруу үчүн жол чыгымдары			
4	Мектепте тамактануу			
5	Банкта же эч ким көрбөгөн жерде сакталган акча			
6	Көңүл ачуу үчүн акча			
7	Ата-энеме берген акча			
8	Косметика			
9	Жаңы кийим			
10				
11				

12				
13				
14				
15				
		Баары:		

5-тапшырма. Акчага жасалган туура мамиле – бул акчаны туруктуу контролдоп, эсепке алуу, рационалдуу пайдалануу жана топтой билүү. Акчага туура эмес мамиле жасоо анын жок болушунун бирден бир себеби.

Эгерде ата-энең сен каалаган суммада акча берип турса, сен кайра эле ошол чечимдерди кабыл алаар белең?

Кандай деп ойлойсуң, акчаны кайдан жана кантип сарптай турганыңды ата-энең менен талкуулашың керекпи? Эмне үчүн талкуулашың керек? Эмне үчүн талкуулабашың керек?

6-тапшырма. Окуу китепбиндеги 4-тапшырманы аткар.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

Бул параграфтагы тапшырмаларды аткарып жаткан учурда эмнелер өзгөчө пайдалуу болду? Сен акчаны кантип сарптап жатканыңа карата мамилең өзгөрдүбү? Кантип өзгөрдү жана эмне үчүн? Акчага байланышкан терс пикирлерди жаз. Кайсы пикирге кошуласың? Кайсы пикирге такыр кошулбайсың?

§ 4. Жеке финансылык план

“Жеке финансылык план” АТТУУ ОЮНДУН ЭРЕЖЕСИ

ЧЫГАШАЛАР

Оюндун катышуучусу “жыл” сайын (оюн учурунда) төмөнкүлөргө чыгашаларын азайтып тура алат:

- көңүл ачууга: бул беренени 100% чейин кыскартса болот, б.а., толугу менен алып салууга болот;
- тамактанууга: бул беренени 10% чейин кыскартса болот;

- коммуналдык төлөмдөр: бул беренени кыскартууга болбойт.

ФИНАНСЫЛЫК МАКСАТТАР

Оюндун башында катышуучулар алдына эки финансылык максатты коюшат:

- кымбат: 10 жана андан көбүрөөк айда түшкөн кирешенин баасына тете.
- арзан: үч айга чейинки кирешенин баасына тете.

Алдыга коюлган максатка качан (канча жылда) жетүү пландалып жатканын аныктап ал. Андан ары максаттарды өзгөртүүгө болбойт, бирок ошол максаттарга жетүү мөөнөттөрү өзгөрүп турушу ыктымал.

МАКСАТТАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУ

Эгерде ушул “жылы” (оюн маалында) катышуучу өз алдынча койгон финансылык максатка жетүүнү кааласа, анда жыл жыйынтыгы боюнча чогулган суммадан чыгашаларды алып салышы керек. Эгерде чыгашалар болбосо, анда болгон сумма кийинки жылга өтөт жана катышуучуларга түрдүү финансылык аспаптарга инвестиция жасоого жол ачат.

ӨМҮРДҮ КАМСЫЗДАНДЫРУУ

Ар бир “жылдын” (оюндун) башында катышуучу өмүрүн камсыздандыруу боюнча полис сатып алса болот. Камсыздандыруу полисинин баасы бланкта көрсөтүлгөн жана эки жылдык кирешеден 1% түзөт.

Мисалы: $1200 \text{ ш.б.} \times 2 \times 0,01 = 2400 \text{ ш.б.} \times 0,01 = 24 \text{ ш.б.}$

КАМСЫЗДАНДЫРУУГА БАЙЛАНЫШКАН УЧУР

“Жыл” сайын (оюн маалында) эки катышуучу кандайдыр бир күтүүсүз окуяга туш болот. Бул катышуучулардын номери чүчү кулак ыкмасы менен тандалып алынат: оюндун бир катышуучусу конвертти сууруп чыгат. Күтүүсүз окуяга кабылган катышуучунун камсыздандыруу полиси болбосо, ал үч айлык киреше көлөмүндө кошумча чыгымга учурайт.

ДЕПОЗИТТЕРДИН КИРЕШЕЛҮҮЛҮГҮ ЖАНА НАКТАЛАЙ АКЧА КАРАЖАТТАРЫ

Депозиттердин кирешелүүлүгү жылдык 10% түзөт. Пайыздык ставка оюн маалында эч өзгөрбөйт. Накталай акчанын кирешелүүлүгү – 0%.

ҮСИФ АКЦИЯЛАРЫНЫН КИРЕШЕЛҮҮЛҮГҮ

Ар бир оюндун учурунда ҮСИФ акцияларынын кирешелүүлүгү кокусунан аныкталат. Кирешелүүлүктүн көрсөткүчү жазылган карточканы оюндун катышуучуларынын бири “жылдын” (оюндун) соңунда сууруп алып, эсеп жүргүзүү үчүн калган катышуучуларга жарыялайт.

МЭПФга (Мамлекеттик эмес пенсиялык фондго) САЛЫМДАР

Салымдын бул түрү милдеттүү эмес. МЭПФга салымдар пенсиялык куракка жеткенде кошумча пенсия алуу максатында жасалат. Оюндун эрежелерине ылайык, МЭПФга акча салгандан кийин аны оюндун аягына чейин алганга болбойт, бирок МЭПФга салымды көбөйтүп турса болот. Анткен менен бул акча каражаттары кошумча кирешелүүлүктү алып келиши мүмүн, ал оюндун жыйынтыгын чыгарып жатканда эсепке алынат.

МЭПФга салымдын көлөмүн оюндун катышуучусу өз алдынча аныктайт. Бирок МЭПФга салган акчаны финансы максаттарын ишке ашырууга колдонууга болбогондуктан МЭПФга жалпы жылдык кирешеден 10% ашпаган сумманы салып туруу сунушталат.

1-тапшырма. Өзүң үчүн жеке финансылык план түзгөнгө аракет жаса. Ата-энеңди же досторуңду жардамга чакыр.

Адегенде төмөнкүлөрдү даярдап алыш керек:

- сенин бир айда тапкан кирешең канча болгонун аныктап ал (мисалы, ата-энең күнүмдүк чыгаша үчүн канча акча берет);
- бир айга кеткен чыгашаң канча болгонун жазып ал (мисалы, мектепте эртең мененки тамакка, түштөнүүгө, көңүл ачууга, бир нерсе сатып алууга канча акча сарптайсың);

- эгерде кирешеден чыгашаны чыгарып салса, ай сайын канча акча артып калганын эсептеп чык.
- Эсеп ыңгайлуу болушу үчүн 5-таблицаны колдоно аласың.

5-таблица. Кирешелерди жана чыгашаларды эсептөө

№	Бир айлык киреше	Эркин каражат (киреше минус чыгаша)	Чыгашалар		
			Көчөдө тамактануу	Сатып алуулар	Көңүл ачуу

Өзүңө суроо узатып көрчү: эмнени каалайсың? Балким, жаңы мобилдик телефон, компьютердик оюн, саркеч кийим, ноутбук сатып алгың келет чыгаар? Алдыдагы жылы көзгө толо тургандай кандай буюм сатып алгың келгенин жаз. 2-3 максатты тандап алып, 6-таблицаны толтур.

6-таблица. Финансылык максаттар

№	Финансылык максат (сатып алынчу буюм)	Сатып алына турган ай	Баасы (сом менен)

Кирешени жана чыгашаны пландаганда 7-таблицаны колдонсо болот.

7-таблица. Финансылык максатка жетүү

Ай	Өткөн айдан кийин чогулган акчанын калдыгы	Киреше (айына)	Чыгаша (айына)	Айдын соңуна карата чогулган акча	Финансылык максатка кетчү чыгаша	Финансылык максатка кеткен чыгашадан кийин калган акча
	1	2	3	4 = (1 + 2) – 3	5	6 = 4 – 5
1	0 сом (сен акча чогулган алган жоксуң дейли)	4000 сом (ата-энең күнүмдүк чыгашаңа деп аптасына сага 1000 сом берип турат дейли)	2000 сом (аптасына 500 сом коротосуң дейли)	2 000 сом	0 сом (январда сен эч нерсе сатып албайсың)	2000 сом
2	2000 сом (январдын соңуна карата чогулган акча)	4000 сом	2000 сом	2000 сом (январдын соңуна карата чогулган акча)	0 сом	4000 сом
3	4000 сом	4000 сом	2000 сом	6000	5000 сом (мобилдик телефону сатып алууга)	1000 сом
4	1000 сом (март айында телефону сатып алгандан кийин калган чогултуп жүргөн акча)	4000 сом	2000 сом	3000 сом	0 сом	3000 сом
5	Ушинтип уланып кете берет					
Өз эсебиңди жаз						
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						

II БӨЛҮМ. АКЧАНЫ НАТЫЙЖАЛУУ БАШКАРУУ

3-тема. Жеке финансы

§ 5. Чөнтөктө жүргөн акча

1-тапшырма. Софиянын бюджети менен таанышып чыгып, белгилүү бир мезгил аралыгы үчүн өз бюджетинди түзүп чык. Мисалы, бир аптага же бир айга түзө аласың.

8-таблица. Софиянын бюджети

№	Ай башына пландалган бюджет		Ай соңундагы жыйынтык	
	Киреше	Чыгаша	Киреше	Чыгаша
1	Чөнтөктө жүргөн акча – 500 сом	Журнал сатып алды – 80 сом	Чөнтөктө жүргөн акча – 500 сом	Журнал сатып алды – 120 сом
2	Үйдө жасаган кошумча жумуш үчүн – 150 сом	Чогулган акча – 400 сом	Үйдө жасаган кошумча жумуш үчүн – 150 сом	Чогулган акча – 400 сом
3	Белектер – 0	Покупка сладостей – 0	Подарки – 600 сомов	Покупка сладостей – 160 сомов
4	Баары: 650 сом	Баары: 480 сом	Баары: 1250 сом	Баары: 680 сом

9-таблица. Менин бир айга бюджетим

Ай башында пландалган бюджет		Ай соңунда жыйынтык	
Киреше	Чыгаша	Киреше	Чыгаша

2-тапшырма. Жеке акча каражатты акыл-эстүү пайдалан. Күнүмдүк чыгашага кеткен финансы каражаттардын азайышын же көбөйүшүн, б.а., жеке бюджетиндеги өзгөрүүлөрдү эсепке алуу менен таблицаны толтуруп чык. Акчанын азайышына алып келиши мүмкүн факторлордун тегерегинде ой жүгүртүп көр.

10-таблица. Өз акчамды күнүмдүк чыгашалар үчүн акыл-эстүү колдонуу

№	Зарыл болгон предмет (чыгашалар беренеси)	Сарпталган акчанын минималдуу саны	Чөнтөктө жүргөн акчаны айына 300 сомго көбөйтүү	Чөнтөктө жүргөн акчаны айына 200 сомго кыскартуу
Бир аптанын мисалы:				
1	Мектеп үчүн буюмдар	50 сом		
2	Тамак	250 сом		
3	Транспорт	120 сом		

4	Чогулган акча	80 сом		
	Баары: 500 сом			
	Менин эсебим:			
	Баары:		Баары:	Баары:

3-тапшырма. 11-таблица менен таанышып чыгып, андагы 2-3 кырдаалды тандап алып, суроолорго жооп бер.

11-таблица. Акча каражаттарын чогултуунун жана карызга алуунун артыкчылыктары жана кемчиликтери

Чогултуу	Карызга алуу
Артыкчылыктары	Артыкчылыктары
1. Мүмкүнчүлүккө жараша акчаны бөлүп койсо болот: мисалы, бир айда көбүрөөк, экинчи айда азыраак, үчүнчү айда такыр эле бөлбөй коюу мүмкүн	1. Бөлүп чогултуп жүрбөй, карызга акча алаар менен ошол заматта каалаган нерсени сатып алууга болот
2. Эгерде кайсы бир айда акча чогултуу мүмкүн болбой жатса, сатып алгың келген нерсени башка учурда алсаң болот.	2. Керек болуп жаткан буюмду азыр сатып алуу менен, келечекте ал кымбаттап кетсе, ошол буюм үчүн көбүрөөк акча төлөбөйсүң.
Кемчиликтери	Кемчиликтери
1. Акчаны чогултуу үчүн адам өзүн катуу кармап, алдыга койгон максатынан алагды болууга жол бербейши керек. Тилекке каршы артып калган акчаны майда-чүйдөгө коротуп жиберүү азгырыгын жеңүү баарынын эле колунан келе бербейт.	1. “Алгандын бермейин бар” демекчи, карызга алган акчаны сөзсүз кайтарыш керек.
2. Адам өз максатын ишке ашырууга акча чогултуп жаткан чакта айрым учурларда убакыттын өтүшү менен анын баасы кымбаттап кетиши ыктымал. Ошондуктан мындай учурда чогултуп жаткан акчанын суммасы да өсүп турганы жакшы.	2. Акчаны карызга алыш үчүн адам өзү да ишенимдүү болушу керек. Ал карызын убагында кайтарууга тийиш.
	3. Чоң нерсени сатып алууга карыз алыш үчүн адамда буга чейин топтоп жүргөн кандайдыр бир сумма болушу керек. Ошондуктан баары бир акча чогултууга туура келет.
	4. Карызды кайтара алам, ошол маалда туруктуу кирешем болот деген ишенимде болушуң керек.

Төмөнкүдөй кырдаалды элестетип көрөлү:

- 1) сен досуңа туулган күнүнө белек бергиң келип турат;
- 2) сага азыр мода болуп жаткан жаңы мобилдик телефон керек;

- 3) сен досторуң менен боулингге баргың келет;
 4) сен кийимдериңди жаңыртып, бир нече саркеч кийим сатып алууну каалайсың;
 5) досуң сенден карызга акча сурап, бир айдан кийин үстүнө 200 сом кошуп берүүнү убада кылды;
 6) сен гитарада ойногонду үйрөтчү курска баргың келет (же өзүңө кызык болгон нерсени тандап ал).
- Кандай кырдаалда карызга акча алаарыңды (ата-энеңден акча суроо – бул карызга алгандай эле болот), ал эми кайсы учурда алдын ала чогултууларыңды ойлонуп көр. Эмне үчүн? Сенин чечимиң эмнеден көз каранды болот?

4-тапшырма. Жеке бюджеттиңди түз.

а) *Өз бюджеттиңдин киреше жана чыгаша бөлүктөрүнүн негизги беренелерин санап бер*

б) *Дүкөндөн бир нерсе сатып алгандан кийин бизге чек беришет, анда сатып алган буюмдун баасы көрсөтүлөт. Бул сумманы бюджеттин киреше бөлүгүнө киргизебизби же чыгаша бөлүгүнөбү?*

в) *Бюджетти аптанын башында же этегинде түз. Бюджеттин алкагынан чыккан жоксуңбу?*

5-тапшырма. Өзүңдү текшер. 3-тесттин суроолоруна жооп бер.

3-тест. Бир нерсени сатып алуу үчүн акчаны чогултуу керекпи жана карызга алган туура болобу?

11. Алдыга коюлган максатка жетүүдө карызга акча алганга салыштырмалуу акча чогултуу ыкмасынын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Ай сайын белгиленген бир күнү төлөм жасап туруу зарылчылыгы жок.
- б) Эгерде бир ай акча чогултпай койсоң бул коркунучтуу эмес.
- в) Максатыңа сөзсүз жетесиң.
- г) Сага керек болгон буюмдун баасы өскөнүнө көз каранды эмессиң.

2. Алдыга коюлган максатка жетүүдө карызга акча алганга салыштырмалуу акча чогултуу ыкмасынын кандай кемчиликтери бар?

- а) Максатың орундалганча көбүрөөк күтүшүң керек болот.
- б) Убагында төлөй албай калсаң олуттуу маселелер жаралат.
- в) Өзүңдү өзүң катуу кармашың керек.
- г) Ишенимдүү адам болушуң керек.

3. Алдыга коюлган максатка жетүүдө акча чогултууга салыштырмалуу карызга акча алуу ыкмасынын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Сен инфляцияга көз каранды эмессиң.
- б) Ай сайын белгиленген бир күнү төлөм жасап туруу зарылчылыгы жок.
- в) Эгерде бир төлөмдү өткөрүп жиберсең мында коркунучтуу эч нерсе жок.

г) Акча салгың келген долбоор пайдалуу болобу же жокпу – сен мындан көз каранды болбойсуң.

4. Алдыга коюлган максатка жетүүдө акча чогултууга салыштырмалуу карызга акча алуу ыкмасынын кандай кемчиликтери бар?

- а) Убагында төлөй албай калсаң олуттуу маселелер жаралат.
- б) Ишенимдүү адам болушуң керек.
- в) Максатың орундалганча көбүрөөк күтүшүң керек болот.
- г) Убагында төлөй албай калсаң ашыкча акча төлөп калышың ыктымал.

Чөнтөктө жүргөн акчаны туура башкаруу үчүн 13 пайдалуу кеңешти³ эстеп кал жана дайыма колдонуп жүр:

1. Бюджетинди пландап, андан чыкпаганга аракет жаса.
2. Акчаны сарптап жаткан абайла, ашыкча коротуп албаганга аракет жаса.
3. Финансылык сабаттуулук келечегинде жана сенин көз карандысыз болушунда чоң ролду ойной турганын унутпа.
4. “Керектөөнү” “каалоодон” ажыратканды бил. Адатта каалоого караганда керектөөгө азыраак акча кетет.
5. Ата-энең сенин атыңа банкта эсеп ачып берсе болот. Бул эсепке өзүң туруктуу акча салып тура аласың.
6. Эгерде кымбат буюм сатып алгың келсе, бирок акчаң жетпей жатса, андан арзанырагын тапканга аракет жаса. Бул туура чечим болот.
7. Тыйын чогулткуч сатып алып, бир нерсе сатып алгандан кийин артып калган акчаны ошого салып тур. Мындай жол менен кандайдыр бир сумманы топтой аласың.
8. “Монополия” оюнун сатып ал жана маал-маалы менен ойноп тур. Бул оюн маанайыңды көтөрүп, акчанын баркын билгенди үйрөтөт.
9. Бир буюм сатып алганы баратканда чындап өтө зарыл болгон товарларды гана тандаганга аракет жаса. Бааларды салыштырып, туура тандоо жасаганды үйрөн.
10. Карызга акча албаганга аракет жаса. Бирөөдөн акча алсаң, ошого көз каранды болуп калаарыңды унутпа. Насыя алып жашабаганга аракеттен.
11. Атайын блокнотко ар бир сатып алган буюмду жазып тур. Кирешелер жана чыгашалар жазыла турган өзүнчө блокнотуң болсун.
12. Акчаны терең ойлонуп коротконго аракет кыл.
13. Туруктуу төлөмдөр деген эмне болгонун билип ал (коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр, телефон байланышы, интернет үчүн акы). Үй-бүлөң бул төлөмдөргө ай сайын канча акча корото турганын сурап ал.

Чөнтөктө жүргөн акча болгон мамилең өзгөрдүбү? Эртенден баштап пайдалана турган кеңештерди белгилеп кой.

§ 6. Акчага болгон мамиленин үч тиби

1-тапшырма. *Өз акчаңды колдоно билүү оңой эмес. Бул чоң эркиндик жана чоң жоопкерчилик. Эмнени азыр, эмнени кийинчерээк сатып алыш керек, ал эми эмнени такыр эле сатып албаш керек – чечим оңой менен кабыл алынбайт. Ошондуктан адамдар колдогу акчаны эмнеге коротуш керектигин өмүр бою чечип жүрүп өтүшөт. Тандоо кенен: жаңы телефон сатып алса болот, акчаны келечекке сактап койсо болот, киного барса болот – айтор көп нерсени жасоого болот.*

Ар бир тыйындын орду бар болгондуктан, сага канча акча келип, канчасы сарпталып жатканын билүү маанилүү. Башкача айтканда, мүмкүн болсо кирешеңди жана чыгашаңды эсепке алыш керек. Алдыдагы 2-3 айга өз бюджетинди болжолдоп көр. Иш

жүзүндөгү кирешени жана чыгашаны өткөн 2-3 айдын жыйынтыгы менен салыштыр. Сенин болжолуң туура чыктыбы? Же сенин планың реалдуулуктан алыстап кеттиби? Эмне үчүн ушундай болгонуна жана кирешени көбөйтүү жолдоруна талдоо жаса. Чыгашаларды кантип азайтса болот?

2-тапшырма. Сенин үй-бүлөңдө капиталдын ар бир тиби (күнүмдүк, резервдик жана инвестициялык) канчалык бар болгонун жаз.

3-тапшырма. 12-таблицаны толтур (топ ичинде иштөө).

12-таблица. Үй-бүлөдөгү финансылык тарбия

№	Тоскоолдук	Тоскоолдуктун маңызы	Аны жеңүү жолу
1	Финансы жүргүзүүнүн үй-бүлөлүк салттары		
2			
3			
4			
5			
6			

4-тема. Финансылык ийгиликтин негиздери

§ 7. Жеке финансыга көзөмөл

1-тапшырма. Кечээ сен канча сом короттуң? Бул акчаны эмнелерге короттуң? 13-таблицаны толтур.

13-таблица. Күнүмдүк жеке чыгашалар

№	Зарыл болгон предмет (чыгашанын беренеси)	Сарпталган акчанын минималдуу саны
1	Мектеп үчүн керек буюмдар	100 сом
2	Тамак-аш	500 сом
3	Транспорт	200 сом
4		
5		
6		
		Баары:

2-тапшырма. Жыл ичинде түшчү бардык кирешеңе анализ жаса. 14-таблицаны пайдалан.

14-табоица. Жылдык жеке киреше

№	Кирешенин түрү	Бир жылда түшкөн киреше	Кирешенин булагы	Адатта качан түшөт
1	Күнүмдүк чыгашага берилчү акча	28 000 сом	Ата-эне	Ай сайын
2	Майрамдарда берилчү белек	6000 сом	Ата-эне, туугандар, достор	Февраль, март, декабрь...
3				
4				
5				
6				
7				

3-тапшырма. Өзүңдү текшер. 4-тесттин суроолоруна жооп бер.

4-тест. Кирешелер

1. Кирешелердин кандай булактары сага белгилүү?

- а) Активдерден түшкөн кирешелер.
- б) Пассивдерден түшкөн кирешелер.
- в) Күнүмдүк иштен түшкөн кирешелер.
- г) Социалдык кирешелер.

2. Эрежеге ылайык, кирешелердин кандай булактары үй-бүлөдө эң маанилүү ролду ойнойт?

- а) Активдерден түшкөн кирешелер.
- б) Күнүмдүк иштен түшкөн кирешелер.
- в) Социалдык кирешелер.

3. Активдерге караганда кирешелердин артыкчылыгы эмнеде?

- а) Сенин иш жөндөмдүүлүгүңөн көз каранды эмес.
- б) Иштен бошотулган учурда камсыздандырууга жардам берет.
- в) Мамлекет тарабынан камсыздалат.

4. Активдерден түшкөн кирешелерди кантип түзсө болот?

- а) Көп иштеш керек.
- б) Ижарага берип туруу үчүн кыймылсыз мүлк сатып алыш керек.
- в) Фондулук рынокко инвестиция жасаш керек.
- г) Мамлекет берчү пенсия үмүт артыш керек.

4-тапшырма. Өзүңдү текшер. 5-тесттин суроолоруна жооп бер.

5-тест. Чыгашалар

1. Активдерге кеткен чыгашалардын категориясына эмне кирет?

- а) Сен жашаган үйдүн ижара акысы.
- б) Сен ижарага берген батир үчүн акы.
- в) Салыктарды төлөө.
- г) Өз бизнесиңе акча салуу.

2. Күнүмдүк ишке кеткен чыгашалардын категориясына эмне кирет?

- а) Сен жашаган үйдүн ижара акысы.
- б) Сен ижарага берген батир үчүн акы.
- в) Салыктарды төлөө.
- г) Баалуу кагаздарды сатып алууга чыгашалар.

3. Социалдык чыгашалардын категориясына эмнелер кирет?

- а) Сен жашаган үйдүн ижара акысы.
- б) Чоп апаңа жана чоң атаңа жардам.
- в) Салыктарды төлөө.
- г) Баалуу кагаздарды сатып алууга чыгашалар.

4. Тааныштардан бир жылга 5000 сом карызга алып, ошол акчаны жылдык 10% менен банктагы эсепке салып коюу (б.а., бир жылдан кийин банктан 5500 сом алуу) канчалык кирешелүү болот?

- а) Кандай болгон учурда да кирешелүү.
- б) Кирешелүү болот, эгерде таанышыңа 5000 сомду пайызсыз кайтара турган болсоң.
- в) Кирешелүү эмес.

5-тапшырма. Өзүң текшер. 6-тесттин суроолоруна жооп беер.

1-тест. Жыйнытыктоочу тест

1. Алдыга коюлган максатка жетүүдө карызга акча алганга салыштырмалуу акча чогултуу ыкмасынын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Ай сайын белгиленген бир күнү төлөм жасап туруу зарылчылыгы жок.
- б) Эгерде бир ай акча чогултпай койсоң бул коркунучтуу эмес.
- в) Максатыңа сөзсүз жетесиң.
- г) Сага керек болгон буюмдун баасы өскөнүнө көз каранды эмессиң.

2. Алдыга коюлган максатка жетүүдө карызга акча алганга салыштырмалуу акча чогултуу ыкмасынын кандай кемчиликтери бар?

- а) Максатың орундалганча көбүрөөк күтүшүң керек болот.
- б) Убагында төлөй албай калсаң олуттуу маселелер жаралат.
- в) Өзүңдү өзүң катуу кармашың керек.
- г) Ишенимдүү адам болушуң керек.

3. Алдыга коюлган максатка жетүүдө акча чогултууга салыштырмалуу карызга акча алуу ыкмасынын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Сен инфляцияга көз каранды эмессиң.
- б) Ай сайын белгиленген бир күнү төлөм жасап туруу зарылчылыгы жок.
- в) Эгерде бир төлөмдү өткөрүп жиберсең мында коркунучтуу эч нерсе жок.
- г) Акча салгың келген долбоор пайдалуу болобу же жокпу – сен мындан көз каранды болбойсуң.

4. Алдыга коюлган максатка жетүүдө акча чогултууга салыштырмалуу карызга акча алуу ыкмасынын кандай кемчиликтери бар?

- а) Убагында төлөй албай калсаң олуттуу маселелер жаралат.
- б) Ишенимдүү адам болушуң керек.
- в) Максатың орундалганча көбүрөөк күтүшүң керек болот.
- г) Убагында төлөй албай калсаң ашыкча акча төлөп калышың ыктымал.

Жеке финансыны башкаруу пирамидасы тууралуу билгенден кийин сенин жеке финансыга көз карашың кандай өзгөргөнүн салыштырып, жазып кой.

§ 8. Жеке финансыны башкаруунун этаптары

1-тапшырма. Өзүңдү текшер. 7-тесттин суроолоруна жооп бер.

7-тест. Киреше эмнеден түзүлөт?

Төмөнкү пункттарга жооп берүү менен, өзүңө 1ден (начар) 10го чейин (мыкты) баа кой. Тапшырмалардын биринде максималдуу балл 100гө барабар болот.

1. Кесипкөй деңгээл.

Сен өз тармагыңда канчалык мыктысың? Билимиңди кеңейтип, кесипкөй деңгээлиңди жогорулата турган жакшы насаатчыларың жана адистер барбы? Сен окуудан тышкары өз билимиңди жогорулатууга аракет жасайсыңбы? Инсан катары өсүп жатасыңбы? Жетекчинин сапаттары сенде барбы?

Өзүңө берген баа: _____ (максимум 10 балл).

2. Күч-кубат.

Өзүңдүн кесиптик ийгилигиңе жетүү үчүн канча күч-кубат жумшаганга даярсың? Иш жүзүндө канча энергия коротуп жатасың? Негизи эле сенин күч-кубатың канчалык жогору? Сен өз күч-кубатыңды бир жерге топтой аласыңбы? Сен ден соолугуң, спорт, үй-бүлө, дайыма билим алып туруу жана адис катары өсүү үчүн убакыт табасыңбы?

Өзүңө берген баа: _____ (максимум 10 балл).

3. Өнүгүү.

Өнүгүү – бул келечекте таба турган эмгек акынын маанилүү бөлүгү болгонун билесиңби? Өнүгүү эң күчтүү көбөйтүүчү болуп саналат. Жакшы билим, жөндөмдүүлүк, жакшы продукция бүгүнкү күндө жетиштүү. Бүгүн канчалык көп акча тапканың сен тууралуу канча адам билгенине жараша болот.

Өзүңө берген баа: _____ (максимум 100 балл).

4. Өзүңдү өзүң баалоо.

Сен өзүңдү (билимиңди жана жөндөмдүүлүгүңдү) канчалык жакшы “сата аласың”? Сен өзүңдү канчалык ишенимдүү алып жүрөсүң? Өзүңө өзүң берген баа канчалык жогору? Сен абдан сонун жана эч кимге окшобогон адам экениңди билесиңби? Сен өзүңдү чындап көрсөтө аласыңбы? Адамдар сен менен тааныш болуу алар үчүн пайдалуу болот деп ойлошобу? Сен өзүңдү кесипкөй адис катары тааныта аласыңбы?

Өзүңө берген баа: _____ (максимум 10 балл).

5. Идеялар.

Сен чыгармачыл адамсыңбы? Жаңы нерселерге ачыксыңбы? Өз максатыңа умтуласыңбы жана ошол максатыңа жетүүнүн жаңы жолдорун дайыма издеп турасыңбы? Сен ийкемдүү адамсыңбы? Оюңа келген идеяларды ошол замат жазып аласыңбы? Сенин жеке “идеялар фабрикаң” канчалык өнүккөн? Сен өзүңө “Бул мага кандайча тиешелүү болушу мүмкүн?” жана “Мен кантип тез арада иш жасай баштайм?” деген суроолорду узатып турасыңбы?

Өзүңө берген баа: _____ (максимум 10 балл).

Өз рейтингинди эсептеп чыгуу үчүн бардык сандарды көбөйтүшүң керек. Эң жогорку чек – миллион балл (10 x 10 x 100 x 10 x 10).

Мисалы: сенде кесипкөй деңгээл үчүн 5 балл бар, күч-кубат үчүн 10 балл, өнүгүү үчүн 3 балл, өзүңө өзүң берген баа үчүн 6 балл жана идея үчүн 6 балл. Натыйжада бул 5400 баллды берет. Эми бул баллды акчага которуп көрөлү. Ошентип сенин кирешең 5400 сомду түзөт. Эгерде сен, мисалы, өнүгүүнө көңүл буруп, аны 30 баллга чейин көтөрсөң, анда сенде 54 000 балл (б.а., айына 54 000 сом) болмок.

Сенин балл менен эсептелинген рейтингин: _____ балл.

2-тапшырма. 15-таблицаны толтур. Стратегиянын артыкчылыктары жана кемчиликтери жазылган колонканы толтур, андан соң өз стратегияңды тандап ал. Мындай тандоо жасоого эмне себеп болгонун түшүндүрүп бер.

15-таблица. Жеке финансылык стратегия

№	Стратегия	Артыкчылыктар	Кемчиликтер
1	Акча табам жана баарын коротом + керектөөчү насыялар же карыздар		
2	Акча табам жана баарын коротом		
3	Финансылык коргоону даярдап жатам – камсыздалгандык (6-12 ай)		
4	Финансылык коопсуздукту түзүп жатам – пассивдүү киреше (адатка айланып калган жашоо стили)		
5	Финансылык көз карандысыздыкты түзүп жатам – пассивдүү киреше (сен каалаган жашоо стили)		

3-тапшырма. Бүгүн сен тандап алган стратегия кандай болот? Кайсы стратегияга умтулуш керек? Сени финансылык көз карандысыздыкка алып келе турган сандар кайсылар? Алдыга коюлган максатка жетүү үчүн кандай мөөнөттөр берилген? Бул сандарды конкреттүү образдарга айландырып ал. Алар сенин ички аң-сезимиңе таасирин тийгизип, сага жардам берип турат.

4-тапшырма. Суруолорго жооп берип, 16-таблицаны толтур.

16-таблица. Максатка жетүүдө божомолдор

№	Мен өз максатыма жеткенде эмне болот?	Мен өз максатыма ЖЕТПЕСЕМ эмне болот?
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		

5-тапшырма. 5, 10, 20 жылдан кийин эмнелерге ээлик кылгың келет? Ойлонуп көрүп, алардын баарын жаз.

III БӨЛҮМ. ФИНАНСЫЛЫК ӨНҮМДӨР

5-тема. Акчаны кайда салса болот?

§ 9. Инвестициялар деген эмне?

1-тапшырма. Ойлонуп көрүп, өз пикириңди айт.

100 000 сомду кантип колдонсо болот?

Элестетип көрсөң, сен 100 000 сом мурас алдың. Сен аны жылдык 7% менен 30 жылга банкка салдың. Бул демек, сен 30 жылдан кийин 761 220 сом аласың дегенди билдирет. Эгерде сен бул акчаны жылдык 16% менен инвестициялай алсаң, анда 8 584 980 сом алмаксың. Сен 100 000 сомду беш салымга – ар бирин 20 000 сомдон бөлүп чыктың деп болжолдоп көрөлү. Бир салымыңды толугу менен жоготуп алдың, экинчи салым такыр пайда алып келген жок, үчүнчүсү 7% пайда алып келди, төртүнчүсү 12%, ал эми бешинчи салым 16% пайда алып келди дейли. Мындай учурда бешинчи салым эле сага 1 700 000 сомдон ашуун киреше алып келди. Башкача айтканда, жылдык 7% акча салгандан эки эсе көп пайда түштү. Эки салым ийгиликсиз болуп калганына карабастан, сен натыйжада 2 600 000 сом пайда таптың.

Жылдык 10, 12, 16 жана атүгүл 20 пайыздык кирешеге кантип жетүүгө болот? Бир жагынан болгон акчаны жоготуп албай, экинчи жагынан мүмкүн болушунча көбүрөөк пайда табуу үчүн тобокелдикти кантип бөлүштүрөсүң?

2-тапшырма. 17-таблицаны толтур. Үч негизги максатыңды эсептеп чык – финансылык коргоо, финансылык көз карандысыздык жана финансылык эркиндик.

17-таблица. Үч финансылык максат

Финансылык коргоо	Финансылык көз карандысыздык	Финансылык эркиндик

3-тапшырма. 10 баллдык шкала боюнча өз ишиңе баа бер. Эмне үчүн мындай баа бергениңди негиздеп бер.

4-тапшырма. Бардык инвестициялык аспаптардай эле, депозиттик эсептин да өзүнүн артыкчылыктары жана кемчиликтери болот. 18-таблицаны толтур.

18-таблица. Депозиттик эсептердин артыкчылыктары жана кемчиликтери

№	Депозиттик эсептердин артыкчылыктары	Депозиттик эсептердин кемчиликтери
1		

5-тапшырма. Сунушталган кырдаалды карап чыгалы. Кандай учурларда банк депозитин колдонгон эң жакшы чечим болот? Кандай депозитти колдонуш керек (кандай мөөнөткө, толукталып туруучубу же жок, жарым-жартылай чыгарып алынуучубу же андай эмеспи)? Эмне үчүн?

1. Өспүрүм (14 жашта) алты ай акча чогултуп, жаңы велосипед сатып алууну чечти.
2. Аял (40 жашта) жогорулатылган пенсияга акча чогултууну чечти – пенсияга дагы 15 жыл бар.
3. Кыз (14 жашта) билим алуу үчүн акча чогултууну чечти – үч жылдан кийин институтка тапшырат.
4. Өспүрүм (15 жашта) 20 000 сом чогултту. Бул сумма алдыдагы 2-3 жыл керек деле болбойт, ошондуктан аны көбөйтүүнү чечти, бирок бул акчаны толугу менен жоготуп алууга даяр эмес.

§ 10. Инвестициялоонун аспаптары

1-тапшырма. Эгерде сен “ЦУМ-Холдинг” ААКтын 15 акциясын ар бирин 15,10 сомго сатып алсаң, кирешең кандай болоорун эсептеп чык. Дивидендден түшкөн киреше бир акцияга 4,90 сом болот деп болжолдонууда.

2-тапшырма. Эгерде “Кыргыз Инвестициялык-Кредиттик Банки” ЖАКтын 10 корпоративдик облигациясынын 10 нускасынын ар бирин 1000 сомго сатып алсаң, кирешең кандай болоорун эсептеп чык. Облигациялардын кирешелүүлүгү – жылдык 14%, мөөнөтү – 2 жыл, төлөмдөр – квартал сайын.

Аткарылган тапшырманы 5 баллдык шкала менен баала.

3-тапшырма. 19-20-таблицаалар менен таанышып чык.

19-таблица. Облигациялардын артыкчылыктары жана кемчиликтери

Облигациялардын артыкчылыктары	Облигациялардын кемчиликтери
1. Каражат кошумча киреше менен кайтарылат. Облигацияны чыгарган компания аны белгилүү бир мөөнөттөн кийин сенден сатып алууга милдеттүү (эгерде сен аны башка бирөөгө сатып жибербесең)	1. Акцияларга салыштырмалуу кирешелүүлүгү анчалык жогору эмес.
2. Сен облигацияны каалаган күнү сатып жиберсе аласың. Эгерде рынокто кырдаал жагымдуу болсо, анда акчаңды киреше менен кайтара аласың.	2. Облигацияны чыгарган компания банкрот болгон учурда салган каражатты жоготуп алуу ыктымалдуулугу бар.
	3. Бардык тапкан кирешеге салык төлөйсүң (салган акчаң менен алган каражаттын ортосунда айырма)

20-таблица. Акциялардын артыкчылыктары жана кемчиликтери

Акциялардын артыкчылыктары	Акциялардын кемчиликтери
1. Жогорку ыктымалдуу кирешелүүлүк. Акциялар, сатып алуу жана сатуу убактысы туура тандалганда жылына 20 пайыздан 50 пайызга чейин киреше тапса болот.	1. Акчаны жоготуп алуу тобокелдиги жогору, кепилденген киреше жок. Болгондо да акцияны канчалык аз мөөнөткө сатып алсаң, каражаттын бир бөлүгүн жоготуп алуу тобокелдиги да ошончолук жогору болот.

2. Инвестициялоонун мөөнөтү узак болгондо (7 жыл жана андан көп) пайда алуу ыктымалдуулугу да бир кыйла жогору болот. Ошондуктан акциялар узак мөөнөт ичинде өз капиталын бир кыйла көбөйтүүнү каалагандар үчүн дээрлик жалгыз вариант болуп саналат.	2. Бардык тапкан кирешеге салык салынат.
---	--

Өз каражатыңды кайда инвестициялайт элең – облигацияларгабы же акцияларгабы? Дагы бир вариант: акчаны депозиттик эсепке салуу. Ойлонуп көр.

4-тапшырма. 1 000 000 сомду кайда жана кантип инвестициялайт элең? Окуу китебиндеги 7-таблицаны (“Инвестициялардын түрлөрү жана алардын мүнөздөмөлөрү”) пайдалан. Классты өз эсептөөлөрүңдүн жыйынтыгы менен тааныштыр. Эмне үчүн мындай тандоо жасаганыңды түшүндүр. Өз ишиңди төмөнкү критерийлер боюнча баала: “жакшы чечим”, “бир топ ийгиликтүү чечим”, “начар чечим”, “тапшырманы аткара алган жокмун”.

21-таблица. Инвестициялоонун аспаптары

№	Инвестициянын категориялары	Финансылык аспаптар	Орточо кирешелүүлүк	Тобокелдиктер
1)	Консервативдүү			
2)	Орточо			
3)	Агрессивдүү			

5-тапшырма. Сунушталган кырдаалдарды карап чык. Кандай учурда облигацияларды, ал эми кандай учурда акцияларды колдонсо туура болоорун ойлон. Балким кандайдыр бир кырдаалдарда акция менен облигацияларды айкалыштырууну сунуштайт чыгаарсың? Өз чечимиңди негиздеп бер.

1. Өспүрүм институтта окуу үчүн акча чогултууну чечти. Окууга тапшыраарына дагы үч жыл бар, ошол эле маалда ал олуттуу тобокелдиктерге даяр эмес.
2. Аял (40 жашта) 15 жылдын ичинде кошумча пенсияга акча чогултууну чечти. Тобокелдиктерден корккон жок.
3. Өспүрүм (15 жашта) 20 000 сом чогулта алды. Бул акчаны алдыдагы 2-3 жыл колдонбой турган болду жана суммасын көбөйтүүнү каалайт. Ал тобокелдиктерге даяр, бирок окуя терс нукта өнүксө чогулткан акчасынын 40% ашыгын жоготуп алууга даяр эмес.

6-тапшырма. 8-тесттин суроолоруна жооп бер.

8-тест. Банк депозиттери

1. Банк депозиттеринин кандай артыкчылыктары бар?

- а) Кепилденген киреше.
- б) Чогулткан акчаны бир нече эсе көбөйтүү мүмкүнчүлүгү.
- в) Банк банкрот болгон учурда да бардык сумма сакталып калат деген 100% кепилдик.
- г) Чогултуп жаткан акчаны банктан чыгарбай эле туруктуу киреше алып туруу мүмкүнчүлүгү.

2. Банк депозиттеринин кандай кемчиликтери бар?

- а) Кирешелүүлүк жогору эмес.
- б) Чогултуп жүргөн акчанын баарын жоготуп алуу тобокелдиги.
- в) Кээде салымдын мөөнөтү аягына чыкканга чейин бардык сумманы чыгарып алуу мүмкүн эмес.
- г) Сомдон башка валютада депозит ачууга мүмкүн эмес.

3. Банк депозиттеринин ичинен кайсынысы көбүрөөк кирешелүү?

- а) Суратып алганга чейин.
- б) Толуктап туруу мүмкүнчүлүгү менен.
- в) Жарым-жартылай чыгарып алуу мүмкүнчүлүгүн берген.
- г) Толуктап турууга жана чыгарып алууга мүмкүнчүлүк бербеген.

4. Кандай мөөнөткө депозиттер азыраак киреше алып келет?

- а) 1 айга.
- б) 3 айга.
- в) 12 айга.
- г) 2 жылга.

7-тапшырма. 9-тесттин суроолоруна жооп бер.

9-тест. Акциялар жана облигациялар

1. Облигациялардын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Кепилденген киреше (облигация чыгарган уюм ишенимдүү болгон учурда).
- б) Өз акчанды бир кыйла көбөйтүүгө мүмкүнчүлүк берет.
- в) Облигация чыгарган компания банкрот болгон учурда да акча сакталып калат деген кепилдик бар.
- г) Туруктуу киреше алып туруу мүмкүнчүлүгү болот.

2. Облигациялардын кандай кемчиликтери бар?

- а) Кирешелүүлүк анчалык жогору эмес.
- б) Кырдаал начарлап кетсе, облигацияга салынган акчаны жоготуп алуу тобокелдиги бар.
- в) Облигацияны мөөнөтү аяктаганга чейин сатуу мүмкүн эмес.

3. Акциянын кандай артыкчылыктары бар?

- а) Олуттуу киреше алып келүүгө мүмкүнчүлүк берет.
- б) Туруктуу киреше табууга мүмкүнчүлүк берет.
- в) Кепилденген кирешелүүлүк.
- г) Акцияны чыгарган компания банкрот болгон учурга камсыздандырылган.

4. Акциянын кандай кемчиликтери бар?

- а) Кирешелүүлүк көп жогору эмес.
- б) Кырдаал начарлап кетсе, акцияга салынган акчаны жоготуп алуу тобокелдиги бар.
- в) Акцияны мөөнөтү аяктаганга чейин сатуу мүмкүн эмес.

8-тапшырма. Өз алдынча изилдөө жүргүзүп көр. Акцияны жана облигацияларды кантип сатып алса болот? Биржада өз алдынча соода жүргүзүүнүн артыкчылыктары менен кемчиликтерин санап бер. Биржада өз алдынча соода жүргүзүүдөн тышкары инвестициялоонун башка альтернативалык ыкмалары барбы?

6-тема. Өз финансыңды кантип бекемдей аласың?

§ 11. Насыя

1-тапшырма. 22-таблицаны толтур. Сага товарларды сатып алууга насыя сунушташты дейли (22-таблицаны кара). Кайсы товарды сатып алууга насыя алуу өзүн актайт, ал эми кайсы товарды насыяга сатып алуу натыйжасыз, атүгүл чыгашалуу болот? Кандай деп ойлойсуң, адамдар кайсы товарларды сатып алууга насыя алышат? Таблицаны өз мисалың менен толукта.

22-таблица. Керектөөчү насыя

№	Товар	Алыш керекпи же жокпу?	Эмне үчүн?
1	Батир		
2	Шаардын сыртында үй		
3	Компьютер		
4	Мобилдик телефон		
5	Жер участогу		
6	Автомашина		
7	Бытовая техника		

2-тапшырма. Ишенимдүү зайымчы деген абройго ээ болуу үчүн эмнелерди жасаш керектигин ойлонуп, аларды жаз.

3-тапшырма. Төмөнкү окуяны окуп чыгып, суроолорго жооп бер.

Екатерина институтка өткөндөн кийин Бишкекке көчүп келген. Ал студент болуп жүрүп ишке орношкон жана биринчи айлыгына жаңы мобилдик телефон сатып алууну чечти. Бирок телефонго акчасы жетпей жаткан. Ошондо ал насыя алып, бир жыл бою банкка белгиленген сумманы ай сайын төлөп жүрдү. Бирок бир жолу айлыгы кечигип, банкка убагында төлөй албай калды. Бир айдан кийин ошол карызын тындырып, кийинки төлөмдү банкка төлөдү.

Институтту бүткөндөн кийин Екатерина машина сатып алгысы келди. Ал бул үчүн насыя алды. Бирок эмнегедир буга чейин кайрылган эки банк насыя берүүдөн баш тартышты. Үчүнчү банк насыя берди жана Екатерина насыяны үзгүлтүксүз төлөп турду. Кээде насыя үчүн төлөнчү акчаны бир нече күнгө кечиктирип жүрдү, бирок бул анчалык деле корку-

нучтуу эмес деп ойлогон. Бир күнү ата-энесине жардам берүү үчүн ири көлөмдөгү акча керек болуп калды. Ошондо Екатерина машина үчүн алынган насыяны төлөбөй, бир айды өткөрүп жиберген. Екатеринага төлөм кечиккенин маалымдап, банктан телефон чалышты. Натыйжада убакыт өткөндөн кийин Екатерина насыяны толугу менен тындырды.

Бир нече жылдан кийин Екатерина ипотекалык насыянын жардамы менен үй сатып алууну чечти. Ага ата-энеси жардам берип, үч бөлмөлүү үйүн сатышып, өздөрүнө эки бөлмөлүү үй сатып алышты. Батирди сатып алуу-сатуудан түшкөн акчаны кызына беришти. Бул акчаны Екатерина өз батирин сатып алууга алгачкы салым төгүү үчүн колдонмок. Бирок Екатерина кайсы гана банкка кайрылбасын, бардык жерден ипотекалык насыя берүүдөн баш тартышты. Натыйжада Екатерина Бишкекте атүгүл бир бөлмөлүү үй да сатып алган жок.

Эмне үчүн банктар Екатеринага насыя берүүдөн баш тартышты? Буга чейинки насыяларды төлөп жүргөндө ал кандай ката кетирди? Эгерде адамдын насыя таржымалы жаман болсо, мунун кесепеттери кандай болушу мүмкүн? Екатеринанын үй сатып алуу кыялы орундалышы үчүн ал эмне кылышы керек?

4-тапшырма. 23-таблица менен таанышып чыгып, ашыкча төлөө жана ай сайын төлөмдүн көлөмү көз карашынан алганда керектөөчү насыя кандай мөөнөткө эң ыңгайлуу болгонун эсептеп чык.

23-таблица. Чукул керектөөчү насыя

Параметрлер	2 жылга 200 000 сомго керектөөчү насыя	5 жылга 200 000 сомго керектөөчү насыя
Ай сайын төлөм	10 978 сом	6 227 сом
Жылдык төлөм	131 732 сом	74 726 сом
Насыялоонун бардык мөөнөтү үчүн төлөм	131 732 сом × 2 жыл = 263 464 сом	74 726 сом × 5 жыл = 373 630 сом
Насыя боюнча ашыкча төлөм	263 464 сом (насыянын болгон мөөнөтү үчүн төлөм) – 200 000 сом (насыянын суммасы) = 63 464 сом	373 630 сом – 200 000 сом = 173 630 сом

23-таблицадан көрүп тургандай, насыянын мөөнөтү үч жылга көбөйсө, бул ай сайын төлөнчү сумманын 4751 сомго азайышына, бирок ошол эле учурда ашыкча төлөмдүн 110 166 сомго көбөйүүсүнө алып келет. Мындан улам насыя үчүн ашыкча акча төлөбөш үчүн аны кыска мөөнөткө алган туура болот.

5-тапшырма. Инвестициялык аспаптар жана насыялар тууралуу маалыматтар менен таанышып чыккандан кийин суроо пайда болот: *деги кайсынысы жакшы – акча чогултканбы же насыяга акча алганбы? Эгерде кандайдыр бир конкреттүү кырдаалдан көз каранды болсо, анда кайсы учурда акча чогултуп, кайсы учурда карызга алган туура болот? 24-таблица менен таанышып чыгып, төмөндөгү тапшырманы аткар.*

24-таблица. Кайсынысы туура: насыя алуубу же акча чогултуубу?

Насыя алуу туура болот	Акча чогултуу туура болот
1. Эгерде буюм чукул арада керек болсо, ал эми бул үчүн акча чогултуу көп убакытты талап кылса (1,5-2 жыл) насыя алса болот. Мисалы, алты айдан кийин репетитор жалдап, аны менен сабакка даярданууга акча өтө чукул керек болгондо.	Эгерде кирешен туруктуу болбосо.
2. Эгерде чыгашаларга караганда кирешелериң жогору болсо, ал эми сен сатып алгың келген нерсе жакын арада арзандабай турган болсо. Мисалы, сен билим алууга насыя алып, андан кийин төлөп койсоң болот. Себеби билим берүү жакынкы келечекте арзан болчудай эмес.	Эгерде тез эле арзандаган бумду сатып алгың келсе (мисалы, мобилдик телефон).

<p>3. Эгерде сен чукул арада сатып алгың келген буюм өтө тездик менен кымбаттап жатса. Мисалы, сен машина айдоо курсуна акча чогултуп жатасың дейли, ал эми курстун баасы мисалы, жылына 10-15% өсүп жатат дейли. Ошону менен бирге депозиттер боюнча ставка жылына 5-10% түзөт. Б.а., депозиттик эсепте акча топтоо менен сен максатыңа чукул убакытта жете албайсың.</p>	<p>Эгерде насыяга ишке ашырууга мүмкүн болбогон узак мөөнөттүү максатка акча топтоп жатсаң (мисалы, пенсияга чыкканда күнүмдүк жашоого жумшоо максатында насыяны албаш керек).</p>
--	--

Эмесе, алдында максат бар жана сен өзүң үчүн чече албай жатасың – акча чогултуш керекпи же насыя алыш керекпи? Мындай учурда банктагы, башкаруучу компаниядагы, брокердик компаниядагы ж.б. финансылык консультантка жардам сурап кайрылсаң болот.

Төмөндөгү максаттарга кантип жете алаарыңды ойлонуп көр. Бул максаттарга жетүү үчүн акча чогултасыңбы же насыя аласыңбы? Балким, бул аспаптардын эки түрүн тең колдоносун? Эмне үчүн?

1. Институтта билим алуу үчүн акы _____.
2. Өз үйүңдү сатып алуу _____.
3. Өз машинаңды сатып алуу _____.
4. Пенсияга чыкканда ата-энеңе кам көрүү _____.

6-тапшырма. Айталы, сенин айлык акың 15 000 сомду түзөт, ал эми бир айда кеткен чыгаша 9000 сом болот. Сен чогултуп жүргөн акча 10 000 сом болду. Ошентип сен 250 000 сомго машина сатып алууну чечтиң. Кандай насыя аласың? Кандай мөөнөткө аласың? Суммасы канча болот? Насыя алуу үчүн эмне кылаарыңды кадам-кадамы менен жазып чык.

Өзүңдү текшер. 10-тесттин суроолоруна жооп бер.

10-тест. Насыялар

1. Насыялоонун негизги түрүн тандап ал.

- а) Автонасыя, ипотека.
- б) Насыя картасы.
- в) Керектөөчү насыя.
- г) Максаттуу эмес насыя.

2. Сенин насыя таржымалың кайсы нерсеге көбүрөөк таасирин тийгизет?

- а) Келечекте насыя алуу мүмкүнчүлүгүнө.
- б) Сага насыя берүү шарттарына.
- в) Насыянын сага туура келген түрүнө.
- г) Сага берилчү насыянын көлөмүнө жана мөөнөтүнө.

3. Ай сайын төлөмдү өзгөртүү үчүн насыянын кайсы параметрлерин өзгөртүш керек?

- а) Валютаны.
- б) Насыя таржымалын.
- в) Мөөнөттү.
- г) Сумманы.

4. Ай сайын насыя төлөөгө кеткен чыгашанын эң оптималдуу көлөмү кандай болушу керек?

- а) Ай сайын түшкөн кирешеден 50% ашпашы керек.
- б) Ар бир насыя боюнча кирешенин 20%.
- в) Бардык берилген насыялар боюнча кирешеден 20-30% ашпашы керек.
- г) Ар бир насыя боюнча кирешеден 50% ашпашы керек.

Өзүңдү текшер. 11-тесттин суроолоруна жооп бер.

11-тест. Финансылык аспаптар

1. Кирешең туруксуз болсо, сага кайсы финансылык аспап ылайыктуу болот?

- а) Насыя.
- б) Депозит.
- в) Акциялар.
- г) Облигациялар.

2. Кыска мөөнөттө кымбаттап жаткан, сен кийинкиге калтыра албай турган билим берүүчү курс үчүн акыны 3 айдан кийин төлөш үчүн кайсы аспап сага ылайыктуу болот?

- а) Насыя.
- б) Депозит.
- в) Акциялар.
- г) Облигациялар.

3. Алты айдан кийин мобилдик телефон сатып алуу үчүн кайсы аспап сага ылайыктуу болот (жаңы мобилдик телефондор ай сайын чыгып турат)?

- а) Насыя.
- б) Депозит.
- в) Акциялар.
- г) Облигациялар.

4. 20 жылдан кийин пенсияга кошумча кирешеге акча чогултуу үчүн кайсы аспап сага ылайыктуу болот (сен тобокелдикке даярсың, бирок ал чоң болбошу керек)?

- а) Насыя.
- б) Депозит.
- в) Акциялар.
- г) Облигациялар.

§ 12. Камсыздандыруу

1-тапшырма. Сен жана сенин үй-бүлөң кандай тобокелдиктерге туш болушу мүмкүн? Сенде жана үй-бүлөңдө мындай тобокелдиктерден коргонуу жолдору барбы? Жоопторду системага салуу үчүн 25-таблицаны толтурууну сунуштайбыз.

25-таблица. Тобокелдиктер

№	Тобокелдик	Үй-бүлөң тобокелдикке туш болушу мүмкүнбү (ооба/жок)	Тобокелдиктен коргонуу жолдору барбы (ооба/жок, эгер бар болсо, аны жазып койсоң болот)
1	Пландалбаган чыгашалар жана жумушсуздук		
2	Мүлктүк тобокелдиктер		

3	Жарандык жоопкерчилик		
4	Ооруп калуу тобокелдиги		
5	Пенсиялык тобокелдик		

2-тапшырма. Мындай кырдаалда жаралышы мүмкүн болгон бери дегенде үч тобокелдикти жаз. Эрежеге ылайык, мындай кырдаалдар камсыздандыруунун негизги топторуна байланыштуу болот: ден соолукту, өмүрдү, турак жайды жана машинаны камсыздандыруу.

1. Үй-бүлө шаардын четинде жыгачтан дача-үй курду. Тобокелдик: _____
2. Үй-бүлө жаңы машина сатып алды. Тобокелдик: _____
3. Үй-бүлө жолдомо сатып алып, башка өлкөгө туристтик саякаттоого кетти. Тобокелдик: _____

3-тапшырма. Кандай жагымсыз окуялардан сен өзүңдү коргогун келет? Өз үй-бүлөңдү кандай жагымсыз окуялардан коргош керек деп ойлойсуң? Үй-бүлөңдө камсыздандыруунун кандай түрлөрү бар, кандай түрүн алгың келет?

4-тапшырма. Ойлонуп көрүп, төмөнкү суроолорго жооп бер.

1. Ар бир жаран үчүн саламаттык сактоону камсыз кылууну жана медициналык кызмат көрсөтүүлөргө көзөмөлдү маанилүү мамлекеттик милдеттердин бири кылыш керекпи?
2. Жашоонун кайсы мезгилинде өмүрдү камсыздандыруу полисин сатып алууга зарылчылык пайда болот? Өмүрдү камсыздандыруунун ар бир түрүнө туура келген жагдайларды сүрөттөп бер.
3. Эмне үчүн камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрү бар? Пенсиялык камсыздандыруу милдеттүү болушу керекпи? Же мамлекеттик гана болушу керекпи? Жеке пенсиялык камсыздандыруунун оң жана терс жактары кайсылар?

5-тапшырма. Төмөнкү кырдаалга анализ жаса:

а) айталы, сенин үйүңдө труба жарылып, ылдыйкы кабаттагы батирди суу каптады. Үй-бүлөнүн жоопкерчилиги камсыздандырылган эмес. Кошуналардын үйүнө олуттуу зыян келтирилди жана 100 000 сомго капиталдык ремонт талап кылынат. Мындай учурда үй-бүлөң кандай жоопкерчиликке тартылат?

б) университеттин экономикалык факультетин аяктагандан кийин сени “Ужас” камсыздандыруу компаниясынын мүлктү камсыздандыруу бөлүмүнө ишке алышты. Бул компания банкроттуктун чегинде турат. “Ужас” камсыздандыруу компаниясы өз кардарларын өрттөн, селден, уурулуктан жана башка кырсыктардан мүлктү камсыздандырып келген

жана бул үчүн өтө көп акы алган. Мүлк кайда жайгашканына карабастан, кардар өзү айткан толук суммага камсыздандырылчу. Компания өзүнө зыян келгидей камсыздандыруу төлөмдөрүн төлөбөшү үчүн камсыздандыруунун эрежелерине кандай өзгөртүүлөрдү киргизүүнү сунуштайт элең?

Өзүңдү текшер. 12-тесттин суроолоруна жооп бер.

12-тест. Ыктымал тобокелдиктер

1. Мүлктүк тобокелдик деген эмне?

- а) Күтүлбөгөн жагдайлардан улам сенин мүлкүңө зыян келет деген тобокелдик.
- б) Сенин иш-аракеттериңен улам башка бирөөнүн мүлкүңө зыян келет деген тобокелдик.
- в) Фондулук рыноктогу кырдаалдан улам чогулткан акчандын бир бөлүгүнөн ажырайсың деген тобокелдик.
- г) Насыяны төлөбөгөндүктөн өз мүлкүңөн ажырайсың деген тобокелдик.

2. Ооруп калуу жана кырсыкка учуроо тобокелдиги деген эмне?

- а) Күтүлбөгөн кырдаалдардан улам адам олуттуу жаракат алат же ооруга чалдыгат деген тобокелдик.
- б) Сенин айыңан адам олуттуу жаракат алат же ооруп калат деген тобокелдик.
- в) Тумоолоп калуу, суук тийүү, ангина өңдүү ооруларга кабылуу тобокелдиги.
- г) Кырсыктын айынан сенин мүлкүң зыянга учурайт деген тобокелдик.

3. Пенсиялык тобокелдик деген эмне?

- а) Пенсияга мөөнөтүнөн мурда чыккандан кийин сен чогултуп жүргөн акча түгөнөт деген тобокелдик.
- б) Пенсия курагы башталуу тобокелдиги.
- в) Адам иштей албай калат деген тобокелдик.
- г) Адам пенсияга чыкканда кирешеси жок калат деген тобокелдик.

4. Пландалбаган чыгашалардын тобокелдиги кантип камсыздандырылат?

- а) Пландалбаган чыгашалардан камсыздандыруу программасын сатып алуунун эсебинен.
- б) 3-6 айда кетчү чыгашалардын көлөмүндө сумманы чогултуунун эсебинен.
- в) Акцияларга инвестицияларды жасоонун эсебинен.
- г) Мындай чыгашалар пайда болгон учурда насыяларды пайдалануунун эсебинен.

IV БӨЛҮМ. БАНКТАРДАГЫ ОПЕРАЦИЯЛАР

7-тема. Банк жана анын кызмат көрсөтүүлөрү

§ 13. Банк картасы

1-тапшырма. Өз “душмандарыңды” билип, аларды кантип жеңе алаарыңды ойлонуп көр.

Жоопторду 26-таблицага жаз.

26-таблица. “Душманды” кантип жеңсе болот?

№	“Душман”	“Душманды” жеңүү үчүн эмне кылыш керек?
1	Биздин ачкөздүгүбүз, баарын жана бир заматта алууга умтулганыбыз	
2	Кара ниет финансы ортомчулары	
3	Активдердин баасын өзгөрткөн убакыт	

2-тапшырма. Ойлонуп көрүп, төмөнкү суроолорго оозеки жооп бер.

1. Банк деген эмне?
2. Эркин акча болсо, биринчи кезекте эмнеге кам көрүш керек?
3. Банктын негизги функциясы эмнеде?
4. “Банк депозити” деген эмне?
5. Банкта депозит ачып жатканда эмнени унутпаш керек?
6. Банктардын экинчи маанилүү функциясы болуп эмне эсептелинет?
7. Насыяны кайсы валютада пландаган туура болот?
8. Банктардын үчүнчү универсалдуу функциясы кайсы?
9. Эсептик-кассалык операциялар деген эмне?

27-таблица. Банктар акчаны кантип пайда кылат

Банктар	Милдеттенмелер	Милдеттүү резервдер (милдеттүү резервдердин нормасы 20% болгондо)	Ашыкча резервдер (насыя ресурстары өскөндө (1 – 2))	Ссудага берилиши мүмкүн акча (=3)
1	1000	200	800	800
2	800	160	640	640
3	640	128	512	512
4	512	102,4	409,6	409,6
5	409,6	81,92	327,68	327,68
6	327,68	65,54	262,14	262,14
7	262,14	52,43	209,72	209,72

8	209,72	41,94	167,77	167,77
9	167,77	33,55	134,22	134,22
10	134,22	26,84	107,37	107,37

3-тапшырма. Кыргызстанда банктардын кандай түрлөрү бар болгонун таап, жазып чык. Эмне үчүн насыя бергенде алынган накталай эмес акчанын саны өскөндө өлкөдө инфляция болбойт?

4-тапшырма. Биздин күнүмдүк жашообузда “Акчаны акча кылат” же “Акча акчага жармашат” деген сөздөрдү угуу калабыз. Булардын маанисин чечмелеп бергенге аракет жаса.

5-тапшырма. Сага белгилүү болгон банктык операциялар тууралуу суроолорго жооп бер.

1. Коммерциялык банктын бардык операцияларын кандай эки түргө бөлсө болот?
2. Кайсы операциялар пассивдүү деп аталат?
3. Кайсы операциялар активдүү деп аталат?
4. Активдүү операциялардын кандай мисалдарын келтире аласың?

6-тапшырма.

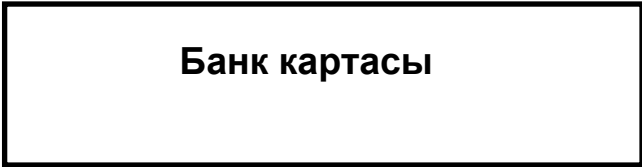
а) Эсептеп чык. 5-апрелде банктагы эсебинде 30 432 сом бар болчу. Бул күнү сен 12 654 сомду эсебинден чыгарып алдың. Ошол эле жылы, 8-октябрда сен эсебинди 6 435 сом менен толуктадың. Кийинки жылы төмөнкүдөй операцияларды жасадың: 23-июнда эсебиңе 14 347 сом салдың, ал эми 7-декабрда 9 654 сом чыгарып алдың. Эгерде кийинки жылы 8-мартта 10 000 сом чыгарып алсаң же эсебинди 20 000 сомго толуктасаң сенин эсебинде канча сом калат? Салымдар боюнча банктын пайыздарын эсепке ал.

Күнү	Түшкөн акча	Чыгаша	Калдык
5-апрель 8-октябрь	30 432	12 654	17 778 24 213
23-июнь 7-декабрь			
8 март			Калдык:

б) Сенин аманат китепчеңде 16 735 сом бар болчу. Сен 7 965 сом көлөмүндө айлык акы алдың жана аны аманат китепчеңе котордуң. Аманат китепчеңде канча акча болуп калды? Бул сумма бир жыл бою банкта жатты. Банк бул акчаны жылдык 9% менен жыл бою колдонуп чыкты. Бир жылдан кийин сенин аманат китепчеңде канча сом болот?

в) Сен жеке муктаждыктарың үчүн (үйдүн ремонтуна) банктан 50 000 сом көлөмүндө жылдык 12% менен насыя алууну чечтиң. Банкка төлөшүң керек болгон бир жыл үчүн банктын пайызы кандай суммада болот? Насыяны беш жыл ичинде тындыруу үчүн пайыз боюнча гана канча сумманы төлөшүң керек? Беш жыл ичинде банкка жалпысынан канча сом төлөйсүң?

7-тапшырма. “Банк картасы” темасы боюнча менталдык картаны түз.

8-тапшырма. Өзүңдү текшер. 13-тесттин суроолоруна жооп бер.

13-тест. Банктар

1. Сүйлөмдү аягына чыгар. Эсепке алуу ставкасы (кайра каржылоонун ставкасы)

...

- а) бул коммерциялык банктар эң ишенимдүү кардарларына кайрадан берген насыянын ставкасы;
- б) жеке жактарга караганда коммерциялык банктар үчүн жогору болот;
- в) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы ар бир конкреттүү коммерциялык банк үчүн ошол банктын активдеринин чоңдугуна пропорционалдуу орнотот;
- г) Бул Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы коммерциялык банктарга берген насыянын ставкасы.

2. Сүйлөмдү аягына чыгар. Эгерде Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы банк резервинин нормасын көбөйтсө, анда тең шарттарда...

- а) насыялар боюнча орточо банк пайызы төмөндөйт;
- б) өлкөдө акча массасы көбөйөт;
- в) банктардын насыя ресурстары көбөйөт;
- г) банк резервинин нормасынын көбөйүшү жогоруда аталгандардын эч бирине алып келбейт.

3. Банк алгачкы киргизилген суммага да, буга чейин кошулган пайыздардын суммасына да салым боюнча пайыз кошот. Пайыздарды кошуунун мындай схемасы эмне деп аталат:

- а) жөнөкөй пайыз;
- б) оор пайыз;
- в) насыя боюнча пайыз;
- г) пайдалуу пайыз.

4. Банк системасы негизинен эки деңгээлден турат. Алар кайсылар?

- а) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы жана коммерциялык банктар;
- б) аманат банктар жана насыя берген банктар;
- в) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы жана аманат банктар;
- г) банктар жана камсыздандыруучу агенттер.

5. Банк пайызынын чоңдугуна эмне таасирин тийгизет?

- а) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын эсепке алуу ставкасы (кайра каржылоо ставкасы);
- б) калктын инфляциялык күтүүлөр деңгээли;
- в) фондулук рыноктогу баалардын жалпы көтөрүлүшү;
- г) жогоруда айтылгандардын баары.

6. Сүйлөмдү аягына чыгар. Эгерде Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы өз резервиндеги долларды ачык рынокко чыгарса, анда мунун натыйжасында...

- а) долларга сунуш көбөйүп, улуттук валютага карата доллардын курсу түшөт;
- б) долларга суроо-талап жогорулайт жана улуттук валютага карата доллардын курсу түшөт;

- в) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын эсептешүү ставкасы көтөрүлөт;
г) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын резервдик талаптары өсөт.

§ 14. Банк өнүмдөрүнө байланышкан тобокелдиктер

1-тапшырма.

а) Эмне үчүн банк сейфтери баалуу буюмдарды сактоонун ишенимдүү ыкмасы деп эсептеле турганын түшүндүрүп бер.

б) Банк кутучасында эмнени сактоого болот, ал эми эмнени сактоого уруксат берилбейт?

№	Сактаса болот	Сактаганга болбойт

в) Ким жана эмне үчүн жооп берет?

№	Банктын жоопкерчилиги	Кардардын жоопкерчилиги

2-тапшырма. Суроолорго жооп бер.

а) Кырдаалды талкуулап, суроолорго жооп бер.

Мен үйүмдү саттым. Бүтүм боюнча эсептешүүлөр банк аркылуу жүргүзүлгөн. Мен буга чейин эч качан банк кутучасын колдонуп көргөн эмесмин жана дайыма накталай акча менен эсептешип келгем. Бул жолу сатып алуучуларга тилкат жазып берип, банкка келгенде акчамды алалбадым. Мага кутучаны ачууга уруксат берген документте ката бар экенин айтышып, банк акчаны бербей койду. Ал эми үйдүн документтери жаңы ээсине жазылып калган болчу.

Сен бул адамга кандай кеңеш берет элең? Банк кутучасын колдонууда кандай тобокелдиктер бар?

б) Тобокелдик кимде жогору: банктабы же кардардабы?

№	Банк үчүн тобокелдик	Кардар үчүн тобокелдик

3-тапшырма. Банк кутучасын колдонуунун терс жактары барбы? Алар кайсылар? Эмнеси көбүрөөк: оң жактарыбы же терс жактарыбы? Банк кутучасын колдонуп көрдүң беле?

4-тапшырма. Банк картасын пайдалануунун сага белгилүү болгон мисалдарын келтир: алар оң да, терс да болушу мүмкүн. Картадагы каражатты жоготуп алган учурлар болду беле? Ыктымал тобокелдиктерди мүмкүн болушунча азайтуу үчүн банк картасынын ээлерине кандай кеңеш берет элең?

8-тема. Башка акчалай операциялар

§ 15. Валюта алмаштыруу, акча которуу

1-тапшырма. 500 долларды сомго алмаштырыш керек. Банкта 80,01 курсун, ал эми алмаштыруу жайларда 80,30 курсун сунушташты. Бирок алмаштыруу пунктунда сага квитанция беришпейт, ал эми банкта бул милдеттүү жол-жобо. Сом менен канча акча алаарыңды эсептеп чыгып, кайсы жерден акча алмаштыруу жакшы болоорун өзүң үчүн чеч.

2-тапшырма. Сен жашаган шаарда же айылда банктар кандай кызматтарды көрсөтөөрүн билип, 28-таблицаны толтур. Сен иштешкиң келген банкты тандап ал. Эмне үчүн ошол банкты тандаганыңды түшүндүрүп бер. Сен тандаган банк тууралуу баяндама жаса.

28-таблица. Мен жашаган калктуу конуштагы банктын кызмат көрсөтүүлөрү

№	Банк	Депозиттер боюнча пайыз	Насыя боюнча пайыз	Эсепти ачуунун акысы	Акча которуунун баасы	Валюта (евро, доллар) курсу
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						

3-тапшырма. Почта менен акча которуунун бланкын толтур.

Зона информации клиента

Зона матричного кода

ПОЧТОВЫЙ ПЕРЕВОД на руб. коп.

(рубли прописью, копейки цифрами)

Кому: _____

Куда: _____

Заполняется при приеме перевода в адрес юридического лица Не заполняется

Выплата наличными деньгами

ИНН: _____ Кор/счет: _____

Наименование банка: _____

Рас/счет: _____ БИК: _____

От кого: _____

Адрес отправителя: _____

Сообщение: _____

Предъявлен _____ Сервис _____ № _____ выдан _____ 20__ г.

Предъявлен _____ Сервис _____ № _____ выдан _____ 20__ г.

Дата срока пребывания с _____ 20__ г. по _____ 20__ г.

Гривна/и: _____ Подпись отправителя _____

Зона линейного штрихового кода

(номер в почтовом отделении) (код почтового отделения)

4-тапшырма. Суроолорго жооп бер.

1. Банктык которум деген эмне?
2. Бул кантип ишке ашат? Кандай ыкмалар менен ишке ашат?
3. Бүгүнкү күндө кайсы ыкма эң коргологон деп эсептелинет? Эмне үчүн?
4. Банктык которумдардын реквизиттери деген эмне?
5. Банктык которумдарды жиберүү үчүн эмнелер талап кылынат?
6. Төлөм тапшырмасы деген эмне?
7. Төлөм тапшырмасында эмнелер көрсөтүлүшү керек?
8. Банк үчүн сөзсүз түрдө толтурулушу керек реквизиттерге эмнелер кирет?
9. Кандай учурларда банк төлөмдү аткара албай калат?
10. Банктык которумдардын кандай түрлөрү бар?
11. Банктык которум канча канча күндө келет?
12. Банктык которум канча турат?
13. Акча кайсы валютада которулат?

Банк үчүн сөзсүз толтурулушу керек болгон реквизиттер

1. Банк-төлөөчүнүн жана банк-алуучунун аталышы.
2. Банк-төлөөчүнүн жана банк-алуучунун банктык идентификациялык номери (БИК).
3. Кардар-төлөөчү үчүн жиберүүчү форма (факсимилдик, телеграфтык же электрондук байланыш):
 - кардардын аты-жөнү;
 - алыш-бериш эсебинин номери (адатта 20 символ болот).
4. Ишканалардын жана уюмдардын жалпы республикалык классификатору (ИУЖРК).
5. Салык төлөөчүнүн жеке номери (ИНН).
6. Төлөм суммасы (сандар жана жазуу менен).
7. Кардар-алуучу үчүн төлөмдүн багыты (мыйзамдарга каршы келбеши керек):
 - кардардын аты-жөнү;
 - кардардын алыш-бериш эсебинин номери;
 - салык төлөөчүнүн жеке номери (ИНН).

§ 16. Акча операцияларына байланышкан тобокелдиктер

1-тапшырма. Түрдүү кырдаалдарда кандай тобокелдиктер пайда болушу мүмкүн? Ой-пикириңди 29-таблицага жаз.

29-таблица. Акча операцияларына байланышкан ыктымал тобокелдиктер

№	Учурдагы валюталык операциялар – бул:	Капиталдын кыймылына байланышкан валюталык операциялар – бул:
1	Валютаны, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу-сатуу	Баалуу кагаздарды сатып алуу жана сатуу; насыяларды берүү жана алуу
2	Интеллектуалдык менчикке укукту сатуу, алар боюнча эсептешүүлөр төлөмдү кийинкиге калтырбаган шарттарда жүргүзүлөт	
3	Чет өлкөгө жана чет өлкөдөн каражаттарды, пайыздарды, дивиденддерди жана банк салымдарынан, насыялардан, инвестициялардан түшкөн кирешелерди которуу	Эсепке жана салымдарга каражаттарды тартуу жана жайгаштыруу
4	Айлык акыны, пенсияларды, алименттерди, мурасы жана башка операцияларды которуу	Финансылык операциялар, аларды аткарган соң белгилүү бир мөөнөттөн кийин төлөмдөргө же валюталык баалуулуктарга менчик укуктары өтөт.
Ыктымал тобокелдиктер		
1		

2-тапшырма. Чакан топтордо иштөө. Жол чектеринин артыкчылыктарын жана кемчиликтерин аныктагыла. Иштин жыйынтыгын 30-таблицага жазгыла.

30-таблица. Жол чектеринин артыкчылыктары жана кемчиликтери

№	Артыкчылыктар	Кемчиликтер

3-тапшырма. Саякаттап жүргөндө же чет өлкөдө иштегенде кайсынысын колдонуу туура болот – жол чегинби же банк картасынбы? Өз тандооңду негиздеп бер.

4-тапшырма. Досуңдун алдында тандоо пайда болду дейли: жол чегин же банк картасын колдонуш керек. Кандай кеңеш берет элең? Чекти тандап жатканда эмнеге көңүл буруш керектигин жаз.

Менин кеңешим:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

V БӨЛҮМ. БИРГЕ ДОЛБООРЛОЙБУЗ

9-тема. Кыялдар орундалат: долбоор жана долбоордук ишмердүүлүк

§ 17. Кыялды кантип орундатабыз же долбоор деген эмне?

1-тапшырма. Түрдүү жаш курактагы топтордун өкүлдөрү үчүн финансылык максаттарга жетүүнүн ар кандай мисалдарын карап чык. 31-таблицадагы тизмени өз мисалдарың менен толукта.

31-таблица. Ыктымал финансылык максаттар

№	Өспүрүмдөр үчүн	№	Жаштар үчүн	№	Улуу адамдар үчүн
1	Институтка тапшыруу	1	Машина сатып алуу	1	Акча сактоо
2	Акча сактоо	2	Акча сактоо		
3	Жарым күнгө ишке орношуу	3	Ата-энеден бөлүнүп жашоо	2	Жумушту алмаштыруу
4		4	Үй сатып алуу	3	Пенсияга чыкканда жашай турган жерди тандоо
5		5		4	
6		6		5	
7		7		6	
				7	

2-тапшырма. “Чечим кабыл алуу процесси” бланкын толтуруу.

Чечим кабыл алуу процесси

1. Чечим кабыл алууну талап кылган маселе.

2. Түзүлгөн кырдаалда пайдалуу маалымат жана ыктымал чечимдердин тизмеси.

3. Ар бир чечимдин кесепеттери.

4. Иш-аракеттердин планы.

5. Ыктымал жыйынтыктарды баалоо.

3-тапшырма. 14-тесттин суроолоруна жооп бер.

14-тест. Финансылык чечимди кабыл алуу

1. Финансылык чечим кабыл алуу процесси маалыматты чогултуудан башталат.

_____ (“Ооба” же “Жок” деп жаз).

2. Кийинкиге жылдыруу – бул экономиканын абалы финансылык чечимди кабыл алуу процессине кандай таасирин тийгизгендин мисалы. _____ (“Ооба” же “Жок” деп жаз).

3. Жогорку пайыздык ставкалар акчалай карызга алуунун баасынын жогорулашына алып келет. _____ (“Ооба” же “Жок” деп жаз).

4. Баалардын өсүшү инфляциялык тобокелдикке карата сатып алуучулук жөндөмдүүлүктүн азайышына алып келет. _____ (“Ооба” же “Жок” деп жаз).

5. Инвестицияларда тапкан пайыздар “акчанын убактылуу баасы” катары бааланышы ыктымал. _____ (“Ооба” же “Жок” деп жаз).

6. Финансылык чечимди кабыл алуу процессинде соңку этап эмне болот?

- а) Жыйынтыктарды баалоо.
- б) Маалымат чогултуу.
- в) Көйгөйдү аныктоо.
- г) Иш-аракеттердин эң эле туура багытын тандоо.

7. Акчанын сатып алуучулук жөндөмдүүлүгүндө өзгөрүүлөр эмне менен өлчөнөт?

- а) Жумушсуздуктун деңгээли менен.
- б) Акчанын сунушу менен.
- в) Керектөөчүлүк баалардын индекси менен.
- г) Пайыздык ставка менен.

8. Керектөөчүлүк чыгымдар адатта төмөнкү учурда көбөйөт:

- а) Жумушсуздуктун деңгээли жогору болгондо.
- б) Пайыздык ставкалар төмөн болгондо.
- в) Салыктар өскөндө.
- г) Адамдар банк эсептерине көбүрөөк акча сактаганда.

9. Накталай акчага айландыруу татаал болгон инвестициялардын адатта кандай жогорку тобокелдиги болот?

- а) Инфляциялык.
- б) Экономикалык.
- в) Кирешелүүлүк.
- г) Ликвиддүүлүк.

10. Инвестициялоо тууралуу чечим кабыл алып жатканда баш тарткан нерсе эмне деп аталат?

- а) Акчанын убактылуу баасы.
- б) Жеке тобокелдик.
- в) Альтернативалуу чыгымдар.
- г) Спонтандык.

4-тапшырма. Жакында эле Азаматтын университетти бүтүргөн агасы башка шаарга көчүп кетүүнү чечти. Мындай чечим ага жакшы иш табууга көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү берет. Мындай кырдаалда кандай жеке жана финансылык факторлор эсепке алынышы керектигин жуп-жуп болуп талкуулагыла. Бул чечимди кандай тобокелдиктер коштойт?

Жыйынтыктоочу тапшырма. 15-тесттин суроолоруна жооп бер.

15-тест. Болочок кесибинди аныктоочу варианттардын бири катары иш чөйрөнү аныктоо

Тестти аткаруунун эрежелери

Үч квадраттын ар биринин ичине адамдын фигурасын тартып чык. Бул фигура квадраттан, тегеректен жана үч бурчтуктан турушу керек. Жалпысынан 10 элемент болушу керек. Алардын топтому ар кандай болушу мүмкүн. Элементтердин көлөмүн көбөйтүп же азайтууга, бири-биринин үстүнө коюуга болот. Сен тарткан адамдын сүрөтүндө бардык үч геометриялык фигура болушу шарт. Эгерде сен аз сандагы элементтерден фигура түзсөң, анда аларга дагы кошуш керек, ал эми ашыкчаларын чийип салуу зарыл. Квадраттагы адамдын ар бир жаңы сүрөтүн буга чейин тартылган сүрөттү карабастан тартыш керек. Тез, эч өзгөртпөстөн, башка эч нерсени ойлобостон тартканга аракет жаса.

Тесттин жыйынтыгын кантип билсе болот

1) Үч сүрөттүн ар бирин өз-өзүнчө карап чыгып, канча үч бурчтук, тегерек жана квадрат колдонулганын санап чыгыш керек.

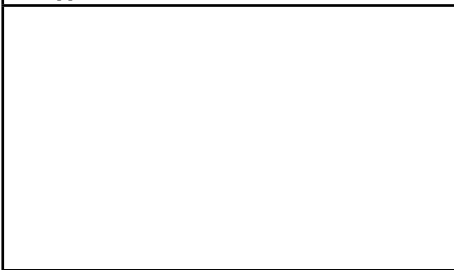
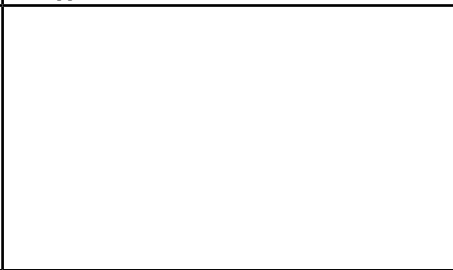
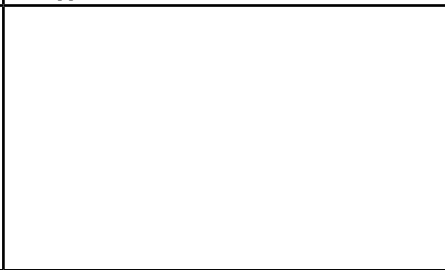

2) Жыйынтыктарды сүрөттүн жанына үч маанилүү сан түрүндө жазып коюш керек. Мында:

1. жүздүктөр – үч бурчтуктардын саны;
2. ондуктар – тегеректердин саны;
3. бирдиктер – квадраттардын саны.

Мисалы, 6 үч бурчтук, 3 тегерек жана 1 квадрат натыйжада 631 деген санды берет.

Ошентип “сүрөттүн формуласы” келип чыгат. Ал формула боюнча сен кызматкердин кайсы тибине жана кош-тибине кире турганыңды билсе болот.

Биринчи сүрөт мукөздүүтибик болгон отуз сегиздин ичинен сен үчүн кызматкердин кош-тибин аныктайт. Экинчи сүрөт – сенин азыркы абалың. Үчүнчү сүрөт – сенин өзгөрүүлөргө жана өзүңдү өркүндөтүүгө болгон умтулуунду чагылдырат.

1-сүрөт	2-сүрөт	3-сүрөт
		
		
Сан –	Сан –	Сан –
Сенин тибиң –		

Сен ким боло алаарыңды кантип билсе болот?

Тесттин чечмелениши сүрөттө колдонулган геометриялык фигуралар семантика боюнча айырмаланганына негизделген. Үч бурчтук адатта “курч”, “чабуул жасоочу” фигура болуп эсептелинет жана инсандагы эркектик өзөккө байланыштуу болот. Тегерек – сүйрү фигура, мээримдүүлүк, жумшактык, тегеректик, назиктик менен үндөшүп турат. Квадрат формасындагы элементтерден бир нерсени куруу оңой, ошондуктан квадрат техникалык жактан конструктивдүү фигура катары чечмеленет. Сенин кесип тандоого болгон мамилең кантип өзгөргөнүн, өнүгүүнүн азыркы этабында инсан катары өзгөрүүдө эмнелерди эске алыш керектигин жана “Ким болом?” деген суроого жооп берүүдө туура тандоо жасаш үчүн бул тестти канча бир убакыттан кийин кайрадан кайталап көрсө болот.

Кызматкерлердин типтери

I тип – “жетекчи”. Адатта бул адамдар жетектөөчү жана уюштуруучу иштерге жөндөмдүү болот. Алар жүрүм-турумунда социалдык жактан маанилүү нормаларга багыт алышкан, жакшы аңгемечи таланты бар, сүйлөө речти жогорку деңгээлде өнүккөн. Алар социалдык чөйрөгө жакшы ыңгайлашат, ал эми башка кызматкерлерди башкаруу аларды белгилүү бир чекте кармап турат (сүрөттөрдүн формулалары: 901, 910, 802, 811, 820, 703, 712, 721, 730, 604, 613, 622, 631, 640).

“Жетекчинин” кош-типтери:

а) катаал мүнөз “диктатор” – өзгөчө каардуулук менен, эч мунасага келбестен жумушчу процессти жана адамдарды жетектейт. Сүрөттөрдүн формулалары: 901, 910, 802, 811, 820.

б) кырдаалга жараша “авторитет” – качан катаал кармап, ал эми качан басымды азайтыш керектигин билет (сүрөттөрдүн формулалары: 703, 712, 721, 730).

в) вербалдуу “оратор” же “окутуучу” – адамдарга таасир этүү үчүн речти ынандыруучу фактор катары колдонот (сүрөттөрдүн формулалары: 604, 613, 622, 631, 640).

II тип – “жоопкерчиликтүү аткаруучу”, жетекчинин орун басары (же түбөлүк орун басар”). Мындай адамдар “жетекчи” тибинин көптөгөн мүнөздөрүнө ээ, бирок жооптуу чечимдерди кабыл алууда күмөн санай беришет. Адамдардын бул тиби көбүрөөк “ишти жакшы аткарууга” багыт алып, абдан кесипкөй болушат, аларда жоопкерчилик сезими жогору, өзүнөн жана башкалардан талап кылганды билишет, чынчыл болушат (сүрөттөрдүн формулалары: 505, 514, 523, 532, 541, 550).

III тип – “тынчы жок-корко берген кызматкер”, майда ишкер. Мындай адамдарда ар кандай жөндөмдүүлүктөр жана таланттар бар. Адатта бул типтеги адамдар бир кесиптин алкагында кысылып кетишет. Алар кесибин таптакыр карама-каршы, күтүүсүз багытта өзгөртүшү мүмкүн, аларда экинчи кесипке айланган хоббиси бар. Алар башаламандыкты жана булганычты көтөрө алышпайт, бул үчүн башка адамдар менен көп урушушат. Өтө сезимтал болуп, көп учурда өз күчүнө ишенишпейт. Дайыма колдоо сөздөргө муктаж (сүрөттөрдүн формулалары: 406, 415, 424, 433, 442, 451, 460).

“Тынчы жок-корко берген кызматкердин” кош-типтери:

а) сүрөттөрдүн ушундай формуласына ээ болгон адамдарда адатта акын таланты бар. Сүрөттүн формуласы: 415;

б) мындай типтеги адамдар ишине өтө так мамиле жасашат. Алар “Кантип жаман иште-се болоорун такыр элестете албайм!” деп көп айтышат (сүрөттүн формуласы: 424).

IV тип – “окумуштуу”. Бул адамдар реалдуулуктан оңой эле абстракциялана алышат, концептуалдык акылы бар, бир калыпта болушат жана өзүнүн жүрүм-турумун өтө дыкат ойлонуштурушат. Мындай типтин өкүлдөрү искусствонун синтетикалык түрлөрү менен алектенгендердин арасында көп кездешет: кино, цирк, театралдык режиссура, мультипликация ж.б. (сүрөттөрдүн формуласы: 307, 316, 325, 334, 343, 352, 361, 370).

“Окумуштуунун” кош-типтери:

а) теорияларды жарата алат же чоң, оор координациялык ишти аткара алат (сүрөттүн формуласы: 316);

б) жашоону таанып-билүүгө куштар, биологиялык предметтерге, медицинага кызыгат (сүрөттүн формуласы: 325).

V тип – “новатор” же “креативдүү менеджер”, “интуитивдик кызматкер”. Бул типке кирген адамдардын нерв системасы өтө сезимтал болот, Алар бир иштен экинчисине жеңил эле өтүп кетишет. Альтруист болушат, башкаларга кам көрүшөт, колдор менен иштеген жумушка жөндөмдүү болушат, элестүү ой жүгүртө алышат. Бул болсо чыгармачылыктын техникалык түрлөрү менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк берет (сүрөттөрдүн формулалары: 208, 217, 226, 235, 244, 253, 262, 271, 280).

“Интуитивдик кызматкердин” кош-типтери:

- а) адатта кесипкөй психологдордун же психологияга кызыккан адамдардын арасында кезигет (сүрөттүн формуласы: 235);
б) адабий чыгармачылыкка жөндөмдүүлүгү бар (сүрөттүн формуласы: 244);
в) ойлоп табуучулукка жөндөмдүүлүгү бар (сүрөттүн формуласы: 217);
г) өз алдына өтө чоң максаттарды коюшат (сүрөттүн формуласы: 226).

VI тип – “ойлоп табуучу, конструктор, сүрөтчү”. Адатта техникалык шыгы бар адамдардын арасында кезигет. Бул типке кирген адамдардын фантазиясы күчтүү, чектен чыгып ой жүгүртө алышат, адатта техникалык, көркөм жана интеллектуалдык чыгармачылык менен алектенишет. Өзүн контролдошот, бирок сырттан кимдир бирөөнүн таасир тийгизүүсүнө жол беришпейт. Мындай типке кирген адамдар эмоционалдуу болушат, алардан оригиналдуу идеялар көп чыгат (сүрөттөрдүн формулалары: 109, 118, 127, 136, 145, 019, 028, 037, 046).

“Ойлоп табуучунун, конструктордун, сүрөтчүнүн” кош-типтери:

- а) аудиторияны башкара алышат (сүрөттүн формуласы: 019);
б) конструктивдүү мүмкүнчүлүктөрү жана ойлоп табууга болгон жөндөмдүүлүгү күчтүү (сүрөттүн формуласы: 118).

VII тип – “эмотивдүү кызматкер” же “социалдык кызматкер”. Мындай адамдар башкаларга карата боорукер болушат, тасмадагы жүрөктүн үшүн алган кадрларды көрө алышпайт, кандайдыр бир кырсыкты же катастрофаны оор көтөрүшөт. Башка адамдарга ашыкча кам көргөндүктөн өз жөндөмдүүлүгүн туура пайдалана албай калышат (сүрөттөрдүн формулалары: 550, 451, 460, 352, 361, 370, 253, 262, 271, 280, 154, 163, 172, 181, 190, 055, 064, 073, 082, 091).

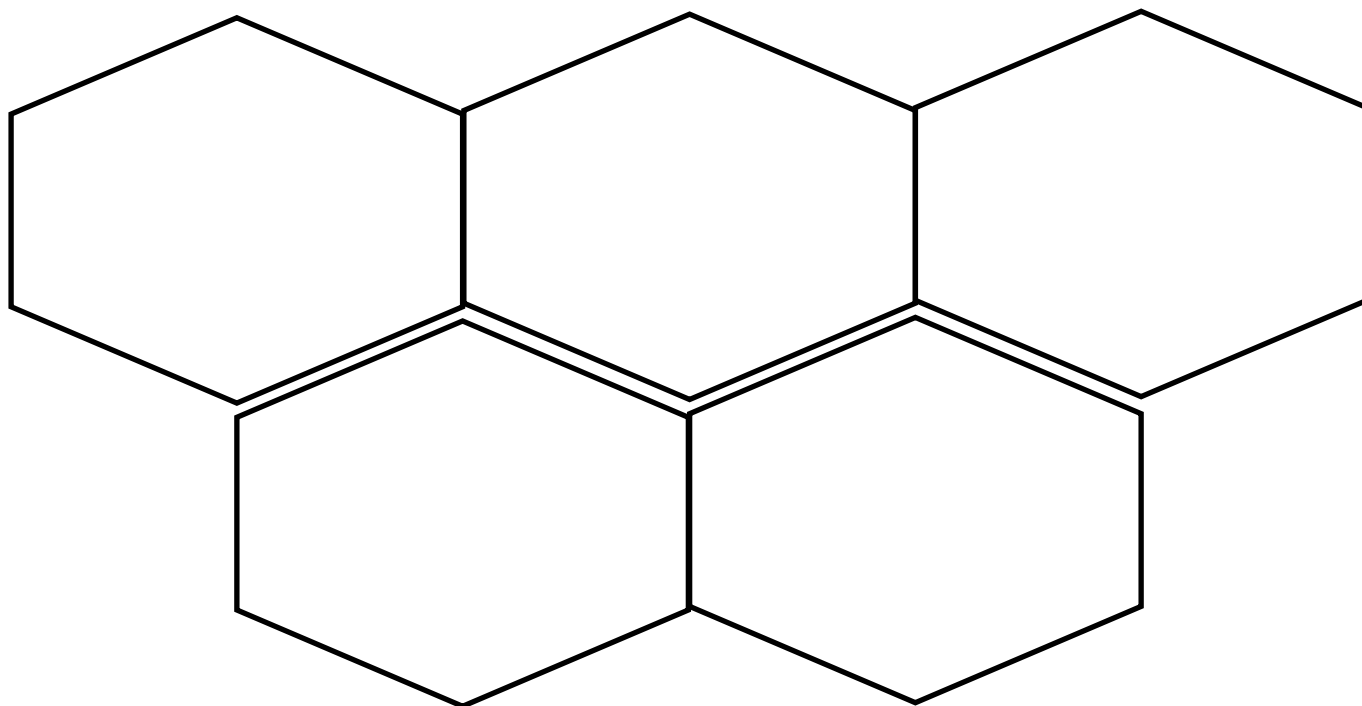
VIII тип – “сатуулар боюнча менеджер”, “учкуч”, “максатына умтулган менеджер” же “башкалардын сезимдерине кайдыгер кызматкер”. Эмотивдик типтин (VII тип) карама-каршысы. Адатта башка адамдардын сезимдерине кайдыгер же көңүл бурбайт, атүгүл адамдарга басымды күчөтөт. Эгерде жакшы адис болсо, анда башкаларды талап кылынган ишти аткарууга мажбурлай алат (сүрөттөрдүн формуласы: 901, 802, 703, 604, 505, 406, 307, 208, 109)¹.

§ 18. Долбоордун бюджетти жана финансылык отчеттуулук

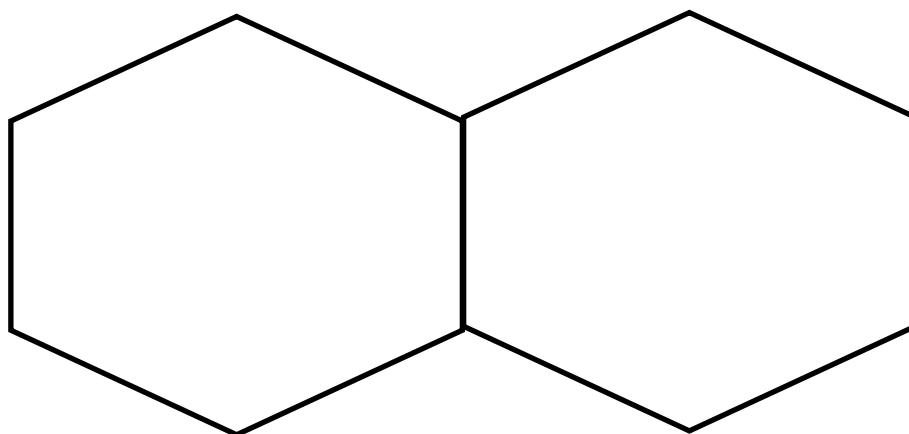

1-тапшырма. Изилдениши керек болгон актуалдуу көйгөйлөрдү аныкта. Сен чечүүнү пландап жаткан көйгөйдү кыскача сүрөттөп бер. Негизги суроо: эмне үчүн муну жасаш керек? “Кол аарчы” деп аталган сунушталган структурага жоопторду киргиз. Тапшырманы аткаруу үчүн 5 мүнөт берилет.

¹ Горяев А., Чумаченко В. Окуучулар үчүн финансылык сабаттуулук. – М., 2010.

а) Мындан ары иштөө үчүн өзгөчө маанилүү эки социалдык көйгөйдү тандап ал. Бул сен чече ала тургандай көйгөйлөр болуш керек. Иш жүзүндө бул аныкталган себептер тууралуу тыянактар, алар ушул көйгөйдүн бар болгонун шартташты. Негизги суроо – эмне үчүн дал ушундай көйгөй пайда болду? Тапшырманы аткарууга 3 мүнөт берилет.

б) Суроолор менен таанышып жатканда тандалып алган көйгөйдүн мазмунун конкреттештир. Көйгөйдүн өзөгүн аныктоого жардам бере турган суроолорду түзүп ал. Андан соң аны толук иштеп чыгып, изилдеп, чечүү жолдорун табуу үчүн өзөктүк суроону жазып кой. Көйгөйдү туура структурага салууга 32-таблица жардам берет. Тапшырманы аткарууга үч мүнөт убакыт бөлүнөт.

32-таблица. Көйгөйдү чечүү үчүн суроолор

№1 көйгөй боюнча суроолор	№2 көйгөй боюнча суроолор
Өзөктүк суроо:	Өзөктүк суроо:

в) Көйгөйдү чечүү үчүн кадам-кадамы менен жасалчу иштерди 33-таблицага жаз. Тапшырманы аткаруу үчүн 5 мүнөт берилет.

33-таблица. Бул социалдык көйгөйдү чечүү жолдору

№	Суроо	Чечим
1	Эмнени жасаш керек?	
2	Кантип жасаш керек?	
3	Качан жасаш керек?	
4	Ким жасаш керек?	
5	Ресурстар. Колдо эмнелер болуш керек?	
6	Тобокелдиктер. Кандай чараларды көрүш керек?	

а) Ушул көрүнүштүн, факттын же окуянын пайда болуу себептерине талдоо жаса. Себептерин 34-таблицага жазып кой. Тапшырманы аткаруу үчүн бөлүнгөн убакыт – беш мүнөт.

34-таблица. Өзөктүк суроого анализ

<p>Себептери:</p>

д) Актуалдуу социалдык көйгөйдү жана аны чечүү жолдорун аныкта. 35-таблицага жаз. Тапшырманы аткарууга 7 мүнөт берилет.

35-таблица. Социалдык көйгөй жана аны чечүү жолдору

Лидер	Рекордер	Тайм-менеджер	Редактор	Презентант

е) Топтун ар бир катышуучусу үчүн долбоорду ишке ашыруудагы анын ролун аныктап бер. Тапшырманы аткаруу үчүн 3 мүнөт берилет.

Теманы эң кеңири планда аныктап, жазып кой.

Тема: _____.

ж) Долбоордун бюджеттик бөлүгүн иштеп чык. Ар бир бюджет төмөнкүдөй графаларга же пункттарга ээ:

- зарыл болгон материалдардын, ресурстардын ж.б. аталышы;
- санды жана бааны көрсөткөн өлчөө бирдиги;
- гранттын суммасы;
- команданын өз салымы (сөзсүз түрдө команданын салымы көрсөтүлүшү керек, ал материалдар, жумушчу күч ж.б. түрүндө болушу мүмкүн);
- жергиликтүү жамааттын салымы (мисалы: мектептин, айыл өкмөттүн, мэриянын, башка уюмдардын).

36-таблица. Бюджеттик таблица

№	Материалдардын, ресурстардын ж.б. аталышы	Өлчөө бирдиги	Саны	Баасы	Суммасы	Гранттын суралган суммасы	Команданын өз салымы	Жергиликтүү жамааттын өз салымы
	Баары:							
Долбоордун жалпы суммасы (гранттык каражат + өз салым + жергиликтүү жамааттын салымы):								

з) Долбоор боюнча топтун ишинин жалпы планын түз. 37-таблицага жаз.

37-таблица. Долбоор боюнча топтун иш планы

№	Эмнелерди жасаш керек (иш-чаралар)	Муну кантип жасаш керек (ыкмалар жана тапшырмалар)	Ким жасайт (жооптуу)	Качан (мөөнөттөр)	Эмнелер керек? (ресурстар)

и) Долбоорду ишке ашыруудан күтүлгөн жыйынтыктар жана баалоо критерийлери кандай болгонун аныкта. 38-таблицага киргиз.

38-таблица. Долбоорду ишке ашыруудан күтүлгөн жыйынтыктар

№	Долбоорду ишке ашыруунун жүрүшүндө кандай жыйынтык болушу керек	Тапшырма аткарылганын же аткарылбай калганын кантип текшерсе болот (критерийлер)

2-тапшырма. “Сатып алуу актысын” толтур.

Утверждена постановлением
Правительства Кыргызской Республики
от 30 марта 2010 г. № 186

Типовая унифицированная форма первичной
учетной документации № ОП -5

дата выдачи, срок действия, кем выдан

патент или свидетельство продавца

о регистрации

Форма по ГКУД

ОКПО продавца

ИНН продавца

Номер патента продавца или
номер свидетельства индиви-
даульн. предпринимателя

0330505

УТВЕРЖДАЮ

Руководитель субъекта (покупателя)

Фамилия, имя, отчество, подпись

ЗАКУПОЧНЫЙ АКТ

Номер документа	Дата составления

Мен _____

(сатып алуучунун кызматы, аты-жөнү)

Кимден сатып алынды _____

(сатуучунун кызматы, аты-жөнү)

Сатуучунун паспортунун № _____ берген орган _____

(паспортту берген органдын аталышы, берилген күнү)

Сатуучунун паспорт боюнча үй дареги _____

№	Товардын аталышы	Өлчөө бирдиги	Саны	Баасы	Суммасы
Баары:					

Жалпы суммасы _____ сом _____ тыйын.

Колу _____

Берилген сумма _____ сом _____ тыйын.

Колу _____

Акчаны алган сатуучу _____

Сатуучунун колу, аты-жөнү _____

Акчаны төлөгөн _____

Колу, аты-жөнү, ИНН, берилген күнү, берген орган.

VI БӨЛҮМ. ЖАРАН ЖАНА МАМЛЕКЕТТИН БЮДЖЕТИ

10-тема. Жарандын чыгашалары

§ 19. Жарандын милдеттүү төлөмдөрү

1-тапшырма. Кроссворд түз. Сабакта үйрөнгөн терминдерди жана салыктар тууралуу сага белгилүү болгон терминдерди колдон.

Баалоо критерийлери:

- а) 8 сөз – “3” деген баа.
- б) 10 сөз – “4” деген баа.
- в) 12 жана андан ашык сөз – “5” деген баа.

2-тапшырма. 39-таблицадагы белгиленген экономикалык терминдердин шайкештигин текшер.

39-таблица. Салыктын негизги элементтери

№	Терминдер	Жооп	Мүнөздөмө
1	Субъект	А	Эсеп үчүн белгиленген салык объектисин өлчөө бирдиги (1 сом, 1 гектар, товарды ж.б. өлчөө бирдиги)
2	Объект	Б	Мыйзам боюнча салык төлөөчү болгон юридикалык же жеке жак
3	Салык ставкасы	В	Мыйзамдардын негизинде салыктан толук же жарым-жартылай бошотулушу
4	Салык жеңилдиктери	Г	Салык салынчу бирдикке салыктын чоңдугу. Түзүлгөн методу боюнча салыктардын ставкасы катуу (сом менен) жана пайыздык болот
5	Салык салуу бирдиги	Д	Киреше, мүлк, иштин, кызмат көрсөтүүнүн түрлөрү, акча операциялары – салык салуунун өзөгү

3-тапшырма.

1-тапшырма. 1972-жылы туулган кызматкердин кирешеси, декабрда: айлык акы – 12 860 сом, сыйакы – 5000 сом. Социалдык камсыздандырууга чегерүүлөрдү эсептеп чык.

2-тапшырма. Ата-эне балдарынын жогорку окуу жайында билим алуусу үчүн 72 500 сом төлөштү. Атасынын же апасынын бир айлык маянасы 15 000 сом. Төлөнчү салыкты эсепте.

3-тапшырма. Январда кызматкердин айлык акысы 19 000 сом болду. Киреше салыгын эсепте.

4-тапшырма. Өзүңдү текшерип көр. 15-тесттин суроолоруна жооп бер.

15-тест. Салыктар

1. Түз салыктар – бул:

- а) бюджетке түшкөн салыктар.
- б) товарга жана кызмат көрсөтүүгө салык, ал баага же тарифке кошумча акча түрүндө белгиленет.
- в) республикалык бюджетке түшкөн салыктар.
- г) салык төлөөчүлөрдүн эсебинен кыйгап өтүп, бюджетке түз түшкөн салыктар.
- д) салык төлөөчүнүн кирешесинен же мүлкүнөн тикелей төлөнгөн салыктар.

2. Кыргыз Республикасынын Салык кодексине ылайык, учурда бюджетке төлөнчү салыктардын, жыйымдардын жана башка милдеттүү төлөмдөрдүн саны:

- а) 50;
- б) 41;
- в) 43;
- г) 8.

3. Жер салыгын төлөөчү болуп ким саналат?

- а) Мамлекеттик мекемелер.
- б) Юридикалык жактар.
- в) Жеке жактар.
- г) Салык салынчу объектиси бар юридикалык жана жеке жактар.
- д) Салык салынчу объектиси бар жеке ишкерлер.

4. Жеке жактар жер салыгын жыл сайын кайсы күндөн кечиктирбей төлөп турушат?

- а) ушул жылдын 31-марты.
- б) ушул жылдын 1-октябры.
- в) ушул жылдын 1-июлу.
- г) кийинки жылдын 1-январы.
- д) ушул жылдын 1-июну.

5. Жер салыгынын салык салынчу объектиси болуп эмне эсептелинет?

- а) Ишкерчиликтен түшкөн киреше.
- б) Айыл чарба продукциясын сатуудан түшкөн пайда.
- в) Жерди пайдалануу укугу.
- г) Жерге ээлик кылуу укугу.
- д) Жер участогу.

6. Салыктар – бул:

- а) бюджетке милдеттүү төлөмдөр;
- б) Кыргыз Республикасынын бюджетине түшкөн сумма;
- в) төлөмдөр системасы;
- г) юридикалык жана жеке жактардын төлөмдөрүнүн жыйындысы;
- д) мамлекет тарабынан мыйзамдар менен бир тараптуу тартипте белгиленген бюджетке милдеттүү төлөнчү акча төлөмдөрү, алар кайтарымсыз мүнөзгө ээ.

7. Салыктар канча функцияны аткарат?

- а) алты;
- б) беш;
- в) үч;
- г) эки;
- д) төрт.

8. Кандай салыктар кыйыр деп эсептелинет?

- а) Товарга жана кызмат көрсөтүүгө салыктар, ал баага же тарифке кошумча акча түрүндө белгиленет.
- б) Салык төлөөчүнүн кирешесинен же мүлкүнөн тикелей төлөнгөн салыктар.
- в) Салык төлөөчүлөрдүн эсебинен кыйгап өтүп, бюджетке түз түшкөн салыктар.
- г) Бюджетке кыйыр түрүндө түшкөн салыктар.
- д) Бюджетке түз түшкөн салыктар.

9. Салык салуу системасын кайсы негизги ченемдик документ аныктайт?

- а) Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодекси.
- б) Салык салуу боюнча нускамалардын топтому.

в) “Салыктар жана бюджетке башка милдеттүү төлөмдөр жөнүндө” Кыргыз Республикасынын кодекси.

г) Мыйзам чыгаруучу актылардын жыйнагы.

10. Жер салыгы боюнча отчеттук мезгил болуп кайсынысы эсептелинет?

а) Квартал.

б) Декада.

в) Салык төлөөчүнүн тандоосу боюнча ай же квартал.

г) Календардык ай.

д) Календардык жыл.

5-тапшырма. “Өз салыгым”. Салыкты тандап алып, аны төмөнкү план боюнча сүрөттөп бер:

САЛЫКТЫН АТАЛЫШЫ

- салык салынуучу объект;
- төлөнчү мөөнөтү;
- салык төлөөчүлөр;
- салыктын ставкасы – суммасы же пайызы;
- салык түшүүлөрүнүн чыгымдалышы – эмнеге жумшалат;
- салыктын таржымалы.

Салыктын сүрөттөлүшүнүн үлгүсү

ТҮНКҮ КЛУБДАРГА КЕЛГЕНДЕРДЕН САЛЫНЧУ САЛЫК

- Салык төлөөчүлөр – 18 жаштан жогору курактагы, түнкү клубдардын кардарлары.
- Салык салынчу объект – түнкү клуб.
- Салык ставкасы – кирүү билетинин баасынан 10% (мисалы: кирүү билетинин баасы – 200 сом, салыктын суммасы – 20 сом; натыйжада билеттин баасы 220 сом болот).
- Салык органдарына төлөө мөөнөтү – отчеттук айдан кийинки айдын 15инен кечиктирбестен.
- Салык түшүүлөрүнүн чыгымдалышы – салыктын бир бөлүгү кайрымдуулукка жумшалат: СПИД, рак оорулуулардын клиникасына; балдар үйүнө, үйсүздөр башпаанектеген жайларга.
- Салыктын таржымалы – бул салыкты биздин шаарда түнкү клубдар ачыла баштаганда (иштей баштаганда) чогулта башташты ¹.

§ 20. Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөргө чыгашалар

1-тапшырма. 40-таблицаны толтур.

40-таблица. Электр жарыгы, газ жана муздак сууну колдонгону үчүн акыны эсептөө

а) Калктан электр энергиясы үчүн акы 700 кВт/с чейин 1 кВт/с үчүн 0,77 сомду түзөт.

Мурдагы	5630	2100	3400	1700
Кийинки	5720	2300	3550	1930
Бир ай үчүн төлөм	$90 \times 0,77 = 227,69,3$ сом			

б) Калктан газдын 1 кубметри үчүн акы 14, 19 сомду түзөт

⁵ Сайтка шилтеме: <http://открытый урок.рф>

Мурдагы	10 100	12 300	15 600	1700
Кийинки	11 100	12 450	17 000	1830
Бир ай үчүн төлөм	$100 \times 14, 19 = 1\,419$ сом			

в) Калктан муздак суу үчүн акы 1 кубметр үчүн 15 сомду түзөт

Мурдагы	240	250	265	270
Последующее	250	265	270	283
Бир ай үчүн төлөм	$10 \times 15 = 150$ сом			

11-тема. Коомдук финансы: бюджеттердин түрлөрү жана жарандардын укуктары

§ 21. Бюджеттердин түрлөрү: мамлекеттик (республикалык) жана жергиликтүү

1-тапшырма. Төмөнкү кырдаалды талда. Салыктар жана мамлекеттин башка кирешелери мамлекеттик бюджетке ылайык чыгымдалат. Аны өкмөт иштеп чыгып, аткарат, ал эми бийликтин мыйзам чыгаруучу органдары бекитет. Мамлекеттик чыгашалардын структурасы өлкөнүн керектөөлөрүнө, экономикалык абалына жана коом мамлекетке жүктөгөн функцияларга жараша түзүлөт. Коом талап кылган чыгашалардын баарын жүзөгө ашыруу үчүн мамлекетке киреше жетпей калган учурлар сейрек эмес. Мындай учурда бюджет таңсыктыгы пайда болот жана мамлекет карызга акча алууга мажбур болот. Мунун натыйжасында мамлекеттик карыз пайда болот: ички жана тышкы карыздар. Иш жүзүндө бул карыздарды өлкөнүн жарандары төлөйт, себеби бул карыз келечекте жарандардын кирешесинен төлөнөт. Бир жолу Токиодо Финансы министрлигинин имаратынын алдында мамлекеттик мектептердин мугалимдеринин демонстрациясы өткөн. Алар өкмөттүн киреше салыгын төмөндөтүү планына каршы чыгышкан. Кандай деп ойлойсуң, эмне үчүн бул план мугалимдердин каршылыгын пайда кылган?

2-тапшырма. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин абалы жөнүндө баяндама даярда.

3-тапшырма. Түрдүү маалымат булактарынан кайсы өлкөлөрдө мамлекеттик карыз кандай көлөмдө болгонун бил. Түрдүү өлкөлөрдүн өкмөттөрүн мамлекеттик карызды көбөйтүүгө эмне түртүп жатканын ойлонуп көр. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик карызы жөнүндө маалыматты тапканга аракет жаса. Өз изилдөөлөрүңдүн жыйынтыгын жазып кой.

4-тапшырма. Белгисиз автордун сөздөрү сабактын эпиграфы болот: “Бюджетти бекитүү жөнүндө окуядан артык кайгылуу сюжет жок”. Автордун бул сөзүн кантип чечмелейт элең?

§ 22. Жарандардын бюджеттик процеске катышуусу

41-таблица. №__ орто мектептин (№__ ОМ) бюджетинин долбоору боюнча коомдук угууларга (КУ) даярдануу боюнча иш планы

№	Иш-чаралар	Жооптуу	КУ өтчү күнгө чейинки мөөнөт
	Коомдук угууларды даярдоо боюнча жумушчу топту түзүү	Мектептин директору	15-20 күн калганда
	Коомдук угуулар өтчү күндү белгилөө	Жумушчу топ	14 күн калганда
	Күн тартибин даярдоо (Коомдук угуулардын программасы)	Жумушчу топ, коомдук фонддун бухгалтери	12-14 күн калганда
	№__ ОМ кызматкерлерин “Бюджеттин долбоору боюнча коомдук угууларга даярдоо” темасы боюнча окутуучу-семинар. Семинар эксперт-консультанттардын жардамы менен өткөрүлөт (зарыл болсо коомдук уюмдарга кайрылууга болот)	Эксперттер-консультанттар, №__ ОМ директору, мектептин бухгалтери жана Ата-энелердин коомдук фонду (КФ) (эгерде болсо)	12 күн калганда
	Окуучулар, мугалимдер, ата-энелер арасында сурамжылоо жүргүзүп, анкетаны толтуруу. Анкеталарга анализ жасоо, жыйынтыктарын жалпылаштыруу (1-тиркемени кара)	Жогорку класстын окуучуларынын кеңеши, окуу башчысы, ата-энелердин КФ (эгерде болсо)	10 күн калганда
	№__ ОМ Ата-энелердин коомдук фондунун каражаттарынын чыгаша сметасынын болжолу (3-тиркемени кара)	Ата-энелердин коомдук фондунун бухгалтери	10 күн калганда
	Бюджеттин кыскача сүрөттөлүшүн даярдоо (мектептин кирешелери/чыгашалары) (2-тиркемени кара)	Директор жана мектептин бухгалтери, КФ бухгалтери, эксперттердин жана консультанттардын жардамы менен	8 күн калганда
	Коомдук угуулардын катышуучулары үчүн чакыруу барактарын даярдоо (7-11-класстардын окуучулары, мугалимдер, ата-энелер, ЖӨБ органдарынын – мэриянын же айыл өкмөттүн өкүлдөрү, журналисттер ж.б.) Кулактандырууларды жана баннерлерди даярдоо	Жумушчу топ	8 күн калганда
	Таратып берме материалдарды даярдоо (бери дегенде бюджеттин кыскача сүрөттөлүшү)	Жумушчу топ, КФ бухгалтери	8 күн калганда
	Коомдук угуулардын алып баруучусун тандап алуу	Жумушчу топ	7 күн калганда
	Ата-энелер үчүн мектепте жана айылда кулактандырууларды жана баннерлерди илүү	Жогорку класстын окуучуларынын кеңеши	7 күн калганда
	КУ катышуучулары үчүн чакыруу билеттерин жана окуучулар, мугалимдер, ата-энелер, катышуучулардын башка топтору арасында 20__ -жылга бюджеттин көчүрмөлөрүн таратуу	Жогорку класстын окуучуларынын кеңеши, окуу башчысы, класс жетекчилер	4 күн калганда
	№__ мектептин 20__ -жылга бюджетинин кирешелер жана чыгашалар боюнча долбоорунун баяндамасын даярдоо	Директор жана мектептин бухгалтери, КФ бухгалтери, Жумушчу топ	3 күн калганда
	Коомдук угуу тууралуу пресс-релиз чыгарып, аны ЖМК арасында таратуу (4-тиркемени кара)	Жумушчу топ	Эки күн калганда
	Жергиликтүү мамлекеттик администрацияны жана башка кызыкдар мамлекеттик органдарды коомдук угуулар тууралуу кабардар кылуу	№__ орто мектебинин администрациясы	2-3 күн калганда

	<p>Жыйындар залын даярдоо, анын жүрүшүндө залга төм. илинет:</p> <ul style="list-style-type: none"> – КУ катышуучуларынын жүрүм-турум эрежелери; – дубал гезит; – ураандар, плакаттар, башка көрсөтмө материалдар 	<p>№__ орто мектебинин административдик-чарба маселелери боюнча директордун орун басары, окуу-тарбия иштери боюнча окуу башчысы</p>	<p>2-3 күн калганда</p>
	<p>Каттоо баракчасын, протоколдун формасын, КУ программасын, анкеталарды (кайтарым байланыш үчүн), кеңсе буюмдарын (маркер, флип, калем) даярдоо, таратып берме материалдын (бюджеттин кыскача сүрөттөлүшү) даярдыгын текшерүү</p>	<p>Жумушчу топ</p>	<p>1-2 күн калганда</p>
	<p>Коомдук угуулар өтчү жайдын даярдыгын текшерүү</p>	<p>Жумушчу топ</p>	<p>1 күн калганда</p>
	<p>Жумушчу топ алып баруучулар жана баяндамачылар менен жолугушат. Даярдык көрүлөт</p>	<p>Жумушчу топ, алып баруучу жана баяндамачылар</p>	<p>1 күн калганда</p>
	<p>Коомдук угууларды өткөрүү:</p> <ul style="list-style-type: none"> – КУ катышуучуларын каттоо, анкеталарды (кайтарым байланыш үчүн угуулардын сапаты, катышуучулардын канааттануу деңгээли тууралуу чакан анкета даярдалат), бюджеттин кыскача сүрөттөлүшүн таратуу; – баяндамалар жасалат; – суроолордун жана жооптордун сессиясы; – КУ протоколу жүргүзүлөт; – анкеталар чогултулуп алынат. 	<p>Жумушчу топ, алып баруучу жана баяндамачылар</p>	<p>Коомдук угуулар өткөн күнү</p>
	<p>КУ жыйынтыктарын чыгаруу, КУ жыйынтыктары жана кабыл алынган чечимдер тууралуу бардык кызыктар жактарды бир айдын ичинде кабардар кылуу.</p>	<p>Жумушчу топ</p>	<p>Коомдук угуулардан кийин бир айдын ичинде</p>

Тиркемелер

1-тиркеме. Окуучулар, мугалимдер жана ата-энелер үчүн анкеталар

Төмөндөгү анкеталар мектептин бюджетинин долбоору боюнча коомдук угууларга даярдануу процессинде мектептин бюджети тууралуу окуучулардын, мугалимдердин жана ата-энелердин күтүүлөрүн жана пикирлерин билүү максатында колдонулат. Анкеталарды мектептеги конкреттүү кырдаалга жараша өзгөртүп, толуктап турса болот. Мисалы, анкетага мектепте пландалып жаткан иштер тууралуу суроолорду кошуп, мектептин тигил же бул конкреттүү көйгөйүн чечүү боюнча сунуштарды сураса болот.

Окуучулар үчүн анкета

1. Бюджет деген эмне?
2. Мектептин бюджети деген эмне?
3. Мектептин бюджети эмнелерден түзүлөт?
4. “Ата-энелердин коомдук фонду (КФ)” деген эмне?
5. Сенин ата-энең коомдук фондго канча төлөшөт?
6. Коомдук фондго түшкөн акча эмнелерге жумшалат?
7. 20___-жылы мектепте жаңы эмнелер пайда болду?
8. Мектеп олимпиадаларынын жеңүүчүлөрүн сыйлоо үчүн каражат кайдан алынат?
9. Ата-энелердин коомдук фондунун акчасынын негизги бөлүгүн кайда багыттайт элең?
10. Сенин мектебинде Ата-энелердин коомдук фондунун салымдары кантип колдонулуп жатканы тууралуу отчет илинген стенд барбы?

Мугалимдер үчүн анкета

1. Бюджет деген эмне?
2. Мектептин бюджети деген эмне?
3. Мектептин бюджети эмнелерден түзүлөт?
4. “Ата-энелердин коомдук фонду (КФ)” деген эмне?
5. Коомдук фондго түшкөн акча эмнелерге жумшалат?
6. 20___-жылы мектепте жаңы эмнелер пайда болду?
7. Мектеп олимпиадаларынын жеңүүчүлөрүн сыйлоо үчүн каражат кайдан алынат?
8. Ата-энелердин коомдук фондунун акчасынын негизги бөлүгүн кайда багыттайт элеңиз?
9. Сиздин мектепте Ата-энелердин коомдук фондунун салымдары кантип колдонулуп жатканы тууралуу отчет илинген стенд барбы?
10. №__ ОМ ата-энелердин КФ менен иштөө боюнча сизде кандай сунуштар бар?
11. №__ орто мектебинин Ата-энелердин коомдук фондуна салымдарды колдонууда ачык-айкындуулукту жакшыртуу боюнча сизде кандай сунуштар бар?

Ата-энелер үчүн анкета

1. Бюджет деген эмне?
2. Мектептин бюджети деген эмне?
3. Мектептин бюджети эмнелерден түзүлөт?
4. Ата-энелердин коомдук фондуна ай сайын төлөп турган сумма сизге ылайыкпы?
5. Ай сайын кандай суммада акча төлөйсүз?
6. Коомдук фондго түшкөн акча эмнелерге жумшалат?
7. 20___-жылы мектепте жаңы эмнелер пайда болду?
8. Мектеп олимпиадаларынын жеңүүчүлөрүн сыйлоо үчүн каражат кайдан алынат?
9. Ата-энелер коомдук фондунун акчасынын негизги бөлүгүн кайда багыттайт элеңиз?
10. Мектепте Ата-энелердин коомдук фондунун салымдары кантип колдонулуп жатканы тууралуу отчет илинген стенд барбы?
11. №__ ОМ ата-энелер КФ менен иштөө боюнча сизде кандай сунуштар бар?
12. №__ орто мектебинин Ата-энелердин коомдук фондуна салымдарды колдонууда ачык-айкындуулукту жакшыртуу боюнча сизде кандай сунуштар бар?

2-тиркеме. Мектеп бюджетинин кыскача сүрөттөлүшүнүн үлгүсү

№__ ОМ БЮДЖЕТИНИН КЫСКАЧА СҮРӨТТӨЛҮШҮ
20__-жыл үчүн жалпы бюджет __ миң сомду түздү.
№__ орто мектеби тууралуу жалпы маалымат

Биздин мектеп __-жылы курулган жана __ окуучуга эсептелинген. Мектептин жалпы аянты __ кв. метрди түзөт. Мектепке аянты __ га болгон жер участогу таандык. Бизде алма, алмурут, алча жана өрүк өскөн бакча бар (зарыл болсо кошумчалаңыз). Учурда мектепте __ педагог жана __ административдик кызматкер иштейт. Күн сайын мектепке эки нөөмөттө __ бала келет, алардын ичинен __ эркек бала, __ кыз. Класстардын жалпы саны – __. Окуу процессинде __ компьютер, __ принтер, __ проектор, __ телевизор колдонулат, Интернет кошулган. Китепкананын китеп фонду __ китептен турат.

№__ орто мектебинин бюджетинин кирешеси

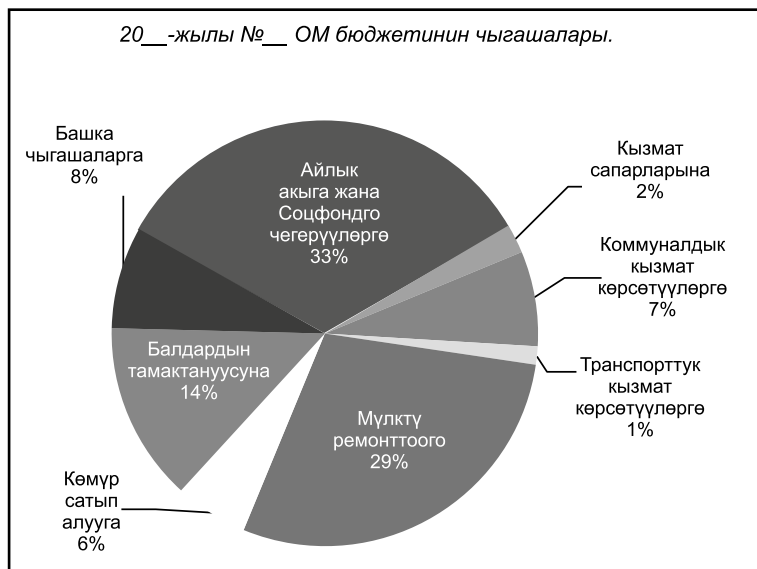
Мектеп төмөнкү булактардан каржыланат: республикалык жана жергиликтүү бюджеттерден, мектеп чарбасын башкаруудан түшкөн кирешенин эсебинен жана ыктыярдуу салымдардын эсебинен.

Республикалык бюджеттен мектеп кызматкерлеринин айлык акысы жана Социалдык фондго чегерүүлөр, 1-4-класстардын окуучуларынын тамактануусуна, кеңсе буюмдарын сатып алууга, кызмат сапарларына жана башкаларга кеткен чыгашалар каржыланат. 20__-жылы республикалык бюджеттен каржыланган чыгашалар 2 478,4 миң сомду түздү. Мындан тышкары жыл сайын жергиликтүү бюджеттен мектептин ремонтна, жылуулук системасына жана коммуналдык кызмат көрсөтүүлөргө акча каражаттары бөлүнүп турат. 20__-жылы жергиликтүү бюджеттен 870,4 миң сом бөлүндү. Мектептин өзүнө караштуу чарбасы бар, чарбадагы түшүмдү сатуудан мектеп 45,0 миң сом кошумча киреше табат. Жыл сайын мектептин бүтүрүүчүлөрү, айылдагы демөөрчүлөр, ошондой эле ата-энелер ыктыярдуу

негизде мектептин муктаждыктарына акча чогултуп турушат. 20__-жылы мындай ыктыярдуу салым 45,0 миң сомду түздү. 20__-жылы мектептин бюджетинин жалпы кирешеси 3 438,8 миң сомду түздү. Бир окуучуга карата мектептин кирешеси менен чыгашасын эсептегенде __ сомду түздү (1-диаграмманы караңыз).

№__ орто мектебинин бюджетинин чыгашалары

Айлык акы жана Социалдык фондго чегерүүлөр. Мектеп бюджетинин чыгашаларынын басымдуу бөлүгүн мектеп кызматкерлеринин айлык акысына жана КР Социалдык фондуна чегерүүлөргө кеткен чыгашалар түзөт. 20__-жылы бул чыгашалардын суммасы 1 147,8 миң сомду түздү. Мектепте орточо айлык акы 8 миң сомду түзөт.

Кызмат сапарларына кеткен чыгымдар. Жыл сайын мектеп педагогдорду квалификацияны жогорулатууга жиберип турат. 20__-жылы кызмат сапарына кеткен чыгымдар 70,4 миң сомду түздү.

Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр. 20__-жылы коммуналдык кызмат көрсөтүүлөргө кеткен чыгашалар – ичүүчү сууга, электр энергиясына, байланышка – жергиликтүү бюджеттен 245,7 миң сом бөлүнүп, сарпталды.

Транспорттук кызмат көрсөтүүлөр. Жыл сайын айылдык аймактагы мектептер үчүн жана район деңгээлинде спорттук жана маданий иш-чаралар өткөрүлүп турат. Бул иш-чараларга катышуу үчүн транспортту уюштурууга 47 миң сом сарпталды.

Мүлктүн ремонту. Мектепти күтүүгө жыл сайын күнүмдүк жана капиталдык ремонтко акча бөлүнүп турат. 20__-жылы мектептин чатырын капиталдык оңдоого жана терезелерди алмаштырууга 984,4 миң сом сарпталды.

Көмүр сатып алуу. Кыш мезгилинде мектепте көмүр жагылат. 20__-жылы көмүр сатып алууга жергиликтүү бюджеттен 200 миң сомго жакын акча бөлүндү.

Балдардын тамактануусу. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, 1-4-класстын ар бир окуучусуна тамактанууга ___ сом бөлүнөт. Ошондой эле 20__-жылы бул максаттарга жергиликтүү бюджеттен кошумча 100 миң сомдун тегерегинде акча бөлүндү. 20__-жылы балдардын тамактануусуна жалпы чыгашалар 478,4 миң сомду түздү.

Башка чыгашалар. 20__-жылы кеңсе буюмдарын, 4 компьютерди, 1 принтерди, 10 мектеп партасын, отургучтарды, чарба товарларын сатып алууга, баннерлерди даярдоого, компьютерлерди оңдоого жана картриджи алмаштырууга 265,1 миң сом сарпталды (2-диаграмманы караңыз).

Жылдар боюнча кирешелерди жана чыгашаларды салыштыруу үчүн 1-таблицаны жана 2-таблицаны караңыз.

1-таблица. Жылдар боюнча №__ орто мектебинин бюджетинин кирешелерин салыштыруу

№	Кирешелер	Буга чейинки 20__-жыл үчүн аткаруу фактысы	Өткөн 20__-жыл үчүн аткаруу фактысы	Өзгөрүүлөр % менен
1	Республикалык бюджеттен каражаттар	2378,40	2478,40	104%
2	Жергиликтүү бюджеттен каражаттар	770,40	870,40	113%
3	Мектепке караган чарбадан кирешелер	65,00	45,00	69%
4	Башка кирешелер	65,00	45,00	69%
	Баары	3278,8	3438,8	105%

2-таблица. Жылдар боюнча №__ орто мектебинин бюджетинин чыгашаларын салыштыруу

№	Чыгашалар	Буга чейинки 20__-жыл үчүн аткаруу фактысы	Өткөн 20__-жыл үчүн аткаруу фактысы	Өзгөрүүлөр % менен
1	Айлык акы жана Социалдык фондго чегерүүлөр	1047,80	1147,80	110%
2	Кызмат сапарлары	60,40	70,40	117%
3	Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр	235,70	245,70	104%
4	Транспорттук кызмат көрсөтүүлөр	57,00	47,00	82%
5	Мүлктү оңдоо	784,4	984,4	125%
6	Көмүр сатып алуу	150,0	200	133%
7	Балдардын тамактануусу	678,4	478,4	71%
8	Башка чыгашалар	265,1	265,1	100%
	Баары	3278,80	3438,80	105%

3-тиркеме. Ата-энелердин коомдук фондунун чыгашаларын болжолдоонун мисалы

№__ ОМ 20__-жылы Ата-энелердин коомдук фондуна салымдардан түшкөн каражаттардын чыгымдалышы жөнүндө отчет

20__-жылдын 1-январына карата калдык – 37 464 сом.

Мүчөлүк акы – 2 333 064 сом.

Демөөрчүлүк жардам – 127 000 сом.

№	Берененин аталышы	20__-жыл (мурдагы жыл)		20__-жыл (ушул жыл)	
		Факт	% менен	Болжол	% менен
	Банктын кызмат көрсөтүүлөрүн төлөө	852	0,04		
	Кызматкерлердин айлык акысы	1 087 492	45,6		
	КР Социалдык фондуна чегерүүлөр	395 963	16,6		
	Киреше салыгын төлөө	130 776	5,5		
	Таштандыга салык	300	1,3		
	Кызматкерлердин сыйакысы	89 500	3,8		
	Окуучуларды сыйлоо	9750	0,5		
	Мектепти кайтаруу үчүн акы	165 000	6,96		
	Окуучуларга материалдык жардам	8000	0,3		
	Майып балдарга жана жетимдерге белек сатып алуу	6900	0,3		
	№__ ОМ кошумча имаратын курууга кайрымдуулук жардамы	2000	0,1		
	Чарба товарларын сатып алуу	27 123	1,3		
	Чырактарды, лампаларды, стартерлерди сатып алуу	12000	0,5		
	Терезелерди жылуулатуу	9390	0,4		
	Кеңсе буюмдарын, бланкалык продукцияны сатып алуу, картриджерди алмаштыруу	40 968	1,7		
	Гезиттерге, методикалык журналдарга жазылуу	29 768	1,2		
	Методикалык адабиятты сатып алуу	33 092	1,4		
	Мектептин аймагына отургузуу үчүн розанын көчөттөрүн сатып алуу	1000	0,04		
	Таблицаларды, плакаттарды даярдоо, стенддерди жасалгалоо	11 755	0,5		
	Бүтүрүүчүлөргө жана 1-класстын окуучуларына эстеликке медалдарды даярдоо	9605	0,4		
	Жуучу каражаттарды, хлорду сатып алуу	15 870	0,6		
	Акиташ, суу аралашма сырды сатып алуу	12 535	0,5		
	Телефондорду сатып алуу	3930	0,2		
	Медпунктка жуугуч сатып алуу	2350	0,1		
	Жалюзилерди сатып алуу	54 000	2,3		
	Компьютердик столго жылтылдаган жыгач-кырынды плита сатып алуу	9500	0,4		
	Килемдерди сатып алуу	3630	0,1		
	Айнек сатып алуу	60 368	2,5		
	Ашканага идиш сатып алуу	2460	0,1		
	Спорт жабдууларын сатып алуу	4110	0,2		
	“Лидер” СС үчүн галстукка кездеме сатып алуу	300	0,01		
	Информатика кабинетине лазердик багыттоочту сатып алуу	1820	0,1		
	Мектептин маңдай жагына көрнөк даярдоо	6350	0,2		
	Фойени кооздоо	1375	0,05		
	Залды Жаңы жыл майрамына карата кооздоо	3000	0,12		
	Видеобайкоочу орнотуу	1700	0,07		
	Канализацияны тазалоо	6360	0,25		

	Суу өлчөгүчтөрдү орнотуу	1600	0,06		
	Чатырды оңдоо	59 350	2,5		
	Эки дааратканын ремонту	69 000	2,8		
	Жылытуучу трубалардын ремонту	4500	0,1		
	Биология кабинетин жана эмеректерин оңдоо	17 000	0,01		
	БААРЫ	2 385 622	100		
	20__-жылдын 1-январына карата калдык	111 906			

20__-жылга №__ ОМ Ата-энелердин коомдук фондуна салымдардан түшкөн каражаттардын чыгымдалышы жөнүндө отчет

20__-жылдын 1-январына карата калдык – 37 464 сом.

Мүчөлүк салым – 2 333 064 сом.

Демөөрчүлөрдүн жардамы – 127 000 сом.

№	Берененин аталышы	20__-жыл үчүн сумма (мурдагы жыл)	20__-жылга болжол (кийинки жыл)
	Кызматкерлердин айлык акысы, кызматкерлердин сыйакысы жана окуучуларды сыйлоо	1 186 742	
	Салыктар	527 891	
	Коргоо	165 000	
	Аз камсыздалгандарга жана муктаждарга жардам	15 900	
	Методикалык адабиятты сатып алуу жана мезгилдүү басылмаларга (гезиттерге жана журналдарга) жазылуу	33 160	
	Чарба товарларын сатып алуу	134 246	
	Ремонт	132 850	
	Мектепти жасалгалоо	116 680	
	Кеңсе буюмдарын, бланкалык продукцияны сатып алуу, картридждерди алмаштыруу	40 968	
	Башка сатып алуулар	31 185	
	БААРЫ	2 385 622	
	20__-жылдын 1-январына карата калдык	111 905	

**4-тиркеме. Мектептин бюджети боюнча коомдук угуулар тууралуу
пресс-релиздин үлгүсү**

Пресс-релиз мектептин фирмалык бланкына жазылат.

_____ шаарынын же айылынын №__ ОРТО МЕКТЕБИ

ПРЕСС-РЕЛИЗ

Мектепте финансыны ачык-айкын башкаруу

_____ шаарындагы же айылындагы №__ орто мектеп 20__-жылдын __
(күнү)-_____(айы) мектептин бюджетин ачык жана аякын башкаруу максатында “Мектептин
финансысын ачык-айкын башкаруу” темасына коомдук угууларды (КУ) өткөрөт.

Угууларга окуучулар, мектептин педагогикалык жамааты, окуучулардын ата-энелери,
жергиликтүү кеңештин төрагасы жана _____ (шаардын же айылдык аймактын
аталышын жазыңыз) шаарынын мэри, ишкерлер жана бизнесмендер, ЖМК өкүлдөрү катышат.

Билим берүү системасында финансыны ачык-айкын башкаруу маселеси учурда абдан
актуалдуу болуп турат. Коомдо ата-энелердин мектепке төлөгөн каражаттарынын тегерегинде
талаш-тартыштар токтой элек. Айрымдары бул каражаттарды “терс жыйымдар” деп атаса,
башкалары “аргасыз чара” дешет, ал эми үчүнчүлөрү “ыктыярдуу демөөрчүлүк жардам” деп
аташат. Анткен менен баары эле түшүнүп турат – мамлекет мектептерди толугу менен камсыздай
албайт. Мугалимдерге төлөнчү айлык акыдан тышкары, материалдык-техникалык камсыздоо
да бар. Бул үчүн өтө ири көлөмдөгү финансы каражаттары сарпталууда. Мында ата-энелердин
жардамы болбосо, мектеп ишин уланта албай калат.

_____ шаарындагы же айылдык аймактагы (шаардын же айылдык аймактын
аталышын жазыңыз) №__ орто мектеби билим берүүчү мекемелерге жумшалган бюджеттик
каражаттарды (анын ичинде ата-энелердин каражаттарын) ачык жана аякын түзүп, чыгымдоо
максатында коомдук угууларды өткөрүүдө. Бул угуулар маалында катышуучулар бир катар
суроолорго жооп алышат: мектепте канча каражат бар, бул каражаттар кайдан келет, кантип
жана кайда сарпталууда, мектептин дагы кандай көйгөйлөрү бар, аларды кантип чечсе болот.

Буга байланыштуу ушул теманы талкуулоого кызыкдар болгон бардык ЖМК өкүлдөрүн
_____ шаарындагы же айылдык аймактагы (шаардын же айылдык аймактын
аталышын жазыңыз) №__ орто мектебинин коомдук угуусуна катышууга чакырабыз. Коомдук угуу
_____ (күнүн жана дарегин жазыңыз) өтөт.

Угуулардын кыскача программасы

Урматым менен,

_____ (шаардын же айылдык аймактын аталышын жазыңыз) №__ орто мекте-
бинин директору

Финансылык эркиндиктин ачкычы

Кыргыз Республикасынын
жалпы билим берүүчү мектептеринин
10-11-класстарынын окуучулары үчүн
Жумушчу дептер

Түзүүчү И. В. Маслова
Рецензенттер М. Т. Иманкулова, З. Сураганова
Долбоордун жетекчиси Н. Н. Добрецова
Илимий редактор Н. Я. Симонова
Жооптуу редактор, методист Т. А. Матохина
Редактор, корректор Л. М. Челнокова
Дизайн, калыптоо А. Губская

Басмага кол коюлган күнү 10.06.2018.
Форматы - А 4. Гарнитура Arial.
Офсеттик мөөр.
Басуу эрежеси 8.
Тиражы 1000 нуска.

«ДЭМИ» типографиясында басылып чыкты, Бишкек шаары, Кулатов көчөсү, 1а